

ŠIUOLAIKINIŲ BURŽUAZINIŲ REPRODUKCIJOS IR CIKLO TEORIJŲ KRITIKA

A. BURAČAS

Šiuolaikinės buržuazinės politinės ekonomijos teoretikų pateikiamose kapitalistinės ekonomikos ciklinės reprodukcijos problemų teorinėse interpretacijose ryškiai atsispindi bendroji kapitalizmo krizė, jos poveikis buržuazinės ekonominės teorijos evoliucijai. Šiame straipsnyje siekiama konkretizuoti kai kuriuos būdingesnius šio proceso momentus, apsiribojant vyraujančios (reguliuojamojo kapitalizmo) krypties buržuazinių reprodukcijos ir ciklo teorijų kritine apžvalga. Jame visai nenagrinėjama ta nurodytų teorijų dalis, kurioje kapitalistinės reprodukcijos ir ciklo problemos tiriamos tarptautiniu aspektu — nacionalinių ir internacionalinių veiksnių sąveikos įtakos ciklo eigai ypatumai (pavyzdžiui, tarptautinių ekonominių ir politinių susivienijimų, kapitalo išvežimo, užsienio prekybos, mokėjimų balansų poveikis), pasaulinio ciklo sinchronizacijos ir asinchronizacijos esmė bei priežastys ir kiti panašūs klausimai.

Su apžvelgiamomis teorijomis glaudžiai susijusios gausios konkrečios rekomendacijos ir programos, skirtos „pataisyti“ kapitalistinę reprodukciją, užkirsti kelią cikliniams ekonomikos svyravimams ar bent juos sušvelninti. Šiai, taikomajai teorijų pusei, kaip savarankiškam kritinės studijos objektui, neskiriamas specialus dėmesys.

Straipsnyje nenagrinėjamos, nors glaudžiai susijusios su tema, kapitalistinės ekonomikos planinio vystymo bei technologinės krizių teorijos. Nagrinėjamos teorijose šie klausimai užima ypatingą vietą ir todėl taip pat reikalingi specialių tyrimų. Nesigilinama į ekonometrinių reprodukcijos ciklinės eigos modelių specifiką.

Kai kurių straipsnyje naudojamų specialiųjų buržuazinės politinės ekonomijos terminų vartojimas lietuvių kalba nėra galutinai nusistovėjęs, todėl lygiagrečiai jie pateikiami originalo kalba. Tokių terminų turinį, kiek leido dėstoma medžiaga, stengiamasi atskleisti ne vien apibrėžimais, bet, svarbiausia, jų konkrečioje sąveikoje su kitomis sąvokomis ir kategorijomis.

Nagrinėjamos teorijos išdėstytos pagal jų istorinę raidą, atspindinčią šiuolaikinės buržuazinės politinės ekonomijos vystymosi ypatumus. Pirmajame skyrelyje kritiškai apžvelgiama pirmojo bendrosios kapitalizmo krizės etapo buržuazinės politinės ekonomijos paskutinysis žodis reprodukcijos ir ciklo problemų srityje — Dž. M. Keinso teorija. Antrajame pateikiama keinsistinių pažiūrų modifikacijos po antrojo pasaulinio karo, antrajame ir trečiajame bendrosios kapitalizmo krizės etape — investicinė, ekonominio augimo teorijos ir jų kritika.

Dž. M. Keinso reprodukcijos ir ciklo teorija

Bendrosios kapitalizmo krizės vystymasis, ypač 1929—1933 metų perprodukcijos krizė, apgobusi naikinančiais čiauptuvais visą kapitalistinį pasaulį ir sukrėtusi jį iki tol nežinota jėga, privertė pripažinti net labiausiai užkietėjusius buržuazinius laisvosios verslovininkystės ortodoksus, kad kapitalistinės ekonomikos reprodukcijos sąlygos smarkiai pasikeitė. Atotrūkis ir prieštaravimas tarp vyraujančių buržuazinių reprodukcijos ir ciklo teorijų, iš vienos pusės, ir realaus kapitalistinio ūkio vystymosi, iš kitos, šiuo laikotarpiu pasidarė tokie gilūs, kad buržuazijos apologetai neįstengė nuslėpti savo ankstyvesniųjų ekonominių teorijų kracho. „Didžioji depresija“ sukėlė visos (buržuazinės.— A.B.) ekonominės minties krizę,— vėliau rašė plačiai žinomos kapitalistiniame pasaulyje „XX amžiaus ekonominės minties istorijos“ autorius prancūzų ekonomistas E. Žamsas¹.

Siuolaikinės buržuazinės politekonomijos krizės vaisius ir kartu bandymas ją likviduoti buvo anglų ekonomisto, teoretiko ir praktiko Dž. M. Keinso teorija, išdėstyta 1936 metais Londone pasirodžiusioje knygoje „Bendroji užimtumo, palūkanų ir pinigų teorija“ (*J. M. Keynes, The General Theory of Employment, Interest and Money*).

Keinsas, dėstydamas savo pažiūras į kapitalistinę reprodukciją ir ciklą, pasisakė prieš jo pirmtakų išgirtą laisvosios konkurencijos sistemą su jos fritriderystės politika bei ekonominio liberalizmo idėjomis, kurios atitiko kapitalizmo klestėjimo ir vystymosi laikotarpį. Šios idėjos pilnai susiformavo dar ikimonopolistinio kapitalizmo laikotarpiu, kai gamybinių įrengimų nepilnas apkrovimas ir nedarbas nebuvo įgavę masinio bei chroniško pobūdžio, kai ekonominės krizės dar nesudarė rimtos grėsmės tolesniais kapitalizmo gyvavimui. Jos rėmėsi prielaidomis, kad bet kuris ilgalaikis lygsvaros tarp pasiūlos ir paklausos pažeidimas yra negalimas, kad laisvosios konkurencijos stichinis mechanizmas savaime likviduoja visus ekonominius prieštaravimus bei sunkumus (buržuazinėje ekonominėje literatūroje vadinamasis Sėjaus dėsnis). Iš buržuazinės valstybės tebuvo reikalaujama, kad ji savo ekonomine politika užtikrintų netrikdomą ir visapusišką rinkos dėsnų veikimą, būtiną automatiškai veikiančios ūkinės sistemos savaiminiam judėjimui, pilnai panaudojant materialinius ir darbo išteklius.

Priešingai laisvosios verslovininkystės idėjomis grindžiamoms ciklo teorijoms, „Bendrojoje... teorijoje“ pripažįstama, kad gilios ekonominės krizės bei chroniškas gamybinių išteklių nepilnas panaudojimas nėra atsitiktiniai šiuolaikinio kapitalizmo palydovai. Tačiau Keinsas stengiasi įrodyti, kad kapitalizmui būdingų socialinių-ekonominių negerovių būtų galima išvengti, nepanaikinus šio gamybos būdo pagrindų — kapitalistinės gamybos priemonių nuosavybės, jei konkurencinio mechanizmo veikimą papildytų valstybinis ekonomikos reguliavimas. „Nors vyriausybės funkcijų išplėtimas... atrodytų... pasibaisėtiniu individualizmo pagrindų sukrėtimu, aš, priešingai, ginu jį kaip vienintelę praktiškai galimą priemonę išvengti visiško esamų ekonominių formų sugriovimo ir kaip sėkmingą individualios iniciatyvos funkcionavimo sąlygą“². Šiame pasižymėjusio savo klasės interesų gynėjo pasisakyme ryškiai atsispindi buržuazijos nebetikėjimas vidinių kapitalizmo jėgų veiksmingumu.

Naujasias idėjas (kurios pabrėžia, kokią svarbią įtaką daro valstybė, užtikrinant normalų kapitalistinės reprodukcijos ciklą) kiek vėliau vaizdžiai apibendrino Keinso bendraamžininkas ir bendramintis amerikietis Dž. M. Klarkas (*J. M. Clark*). Jei anksčiau valstybė buvo „poli-cininkas“, „naktinis sargas“, jos svarbiausia funkcija buvo „žiūrėti

tvarkos“, tai dabar ji turi būti „vedančioji ir organizuojančioji ūkinio vystymosi jėga“³.

Keinsizmas greitai iškovojo vyraujančią vietą šiuolaikinėje buržuazinėje politinėje ekonomijoje. „Keinsizmas yra pagrindinė monopolistinio kapitalo ekonominė teorija pasaulinės kapitalistinės sistemos bendrosios krizės ir depresijos laikotarpiu“, kuri „pasidarė viešpataujanti ne tik Jungtinių Valstijų vyriausybės, bet ir visų didesnių kapitalistinių šalių vyriausybių ekonomine politika“,— pavyzdžiui, taip apibūdino jo vietą ir funkcijas buvęs ilgametis JAV Komunistų partijos Nacionalinio Komiteto pirmininkas V. Z. Fosteris⁴. Pastaruoju metu reguliuojamojo kapitalizmo idėjomis grindžiamus ir kapitalistinį vystymosi kelią reklamuojančius ekonominio klestėjimo projektus bando pritaikyti tiek ekonomiškai pajėgiausios, tiek ir silpnai išsivysčiusios kapitalistinės sistemos šalys.

Keinsas pateikė ne tik teorinius pagrindus valstybinio-monopolistinio kapitalizmo stiprinimui propaguoti. Svarbiausia, jis praktiškai parodė, jog reguliuojamojo kapitalizmo idėjos nepalyginamai geriau tinka buržuazijos klasiniams interesams reikšti bei ginti bendrosios kapitalizmo krizės sąlygomis. Vadovaujantis šiomis idėjomis, daug parankiau įteisinti ar užmaskuoti bendrųjų buržuazijos reikalų tvarkymo komiteto, tai yra valstybės, generalinę politinę liniją — puolimą prieš darbo žmonių pragyvenimo lygį.

Kapitalistinės reprodukcijos schemą Keinsas grindžia nepakankamo vartojimo teorija, standžiai ją įvilkęs į psichologizmo kevalą. Pastovų nepilną gamybinių įrengimų apkrovimą, chronišką masinį nedarbą ir net ekonomines perprodukcijos krizes Keinsas aiškina žmonių psichologijos ypatumais, kurie sąlygoja nepakankamą efektyvią (tai yra visuminę mokią) produkcijos paklausą. Pastaroji esanti lygi laukiamų vartojimo išlaidų ir investicijų sumai (p. 28).

Jei gyventojų pajamos kinta nežymiai, jų efektyvi paklausa priklauso nuo šių pajamų lygio ir *psichologinio polinkio vartoti* (angl.— the psychological propensity to consume), kuris „kiekvienam individui apibrėžia, kiek jis suvartos iš savo pajamų ir kiek jis rezervuos *kokia nors forma*, užtikrinančia jam disponavimą būsimu vartojimu“ (p. 157—158). Jei visuminės pajamos kinta sparčiai, efektyvios paklausos dinamiką lemia „pagrindinis psichologinis dėsnis“. Augant pajamoms, jis pasireiškia tuo, kad „žmonės paprastai linkę didinti savo vartojimą... bet ne tokiu pat mastu, koku auga pajamos“ (p. 90). Mažėjant jų polinkiui vartoti, vis didesnė pajamų dalis sutaupoma, tai yra didėja *polinkis taupyti* (angl.— the propensity to hoard) — atvirkštinis polinkiui vartoti dydis. Tiek, kiek mažėjančio polinkio vartoti nepadengia investavimo išlaidų padidėjimas, krinta efektyvi paklausa, mažėja visuomenės gamybos ir užimtumo apimtis, nacionalinės pajamos. Visuminės produkcijos pasiūla ir paklausa išsilygina, bet nepakankamai, neužtikrindamos pilno gamybinių pajėgumų ir darbo išteklių panaudojimo.

Taigi Keinsio teorijoje investicijoms tenka svarbus vaidmuo, kompensuojant nepakankamą asmeninį vartojimą, kuris nepagrįstai sutapatinamas su vartojimu apilamai, apimančiu papildomai gamybinių vartojimą. Kokiais motyvais, Keinsio nuomone, vadovaujasi įmonininkas, nusprendamas investuoti vieną kitą sumą? Atmetus sudėtingą ir painų terminologinį apvalkalą, kuriuo po psichologinių kategorijų bei išlygų našta slepiamas autoriaus teorijos loginis modelis, lieka labai paprasta schema. Kuo daugiau *ribinis kapitalo efektyvumas*⁵ (pagal kapitalisto numatymus) gali viršyti „palūkanų už paskolas su skirtingais padengimo terminais ir skirtingu rizikos laipsniu normų kompleksą“, tuo labiau šis linkęs savo papildomą kapitalą kaip funkciją ne perleisti už pastovią

palūkanų normą, o pats investuoti. Priešingai, kai ribinis kapitalo efektyvumas krinta žemiau vidutinės palūkanų normos lygio ar labai priartėja prie jo, įmonininkas suinteresuotas mažiau rizikuoti ir linkęs savo laisvą piniginį kapitalą perleisti kitiems už pastovią palūkanų normą.

Investicijoms augant, jų ribinis efektyvumas, sutinkamai su ribinio naudingumo teorija, krinta, nes investavimų sferos prisisotina kapitalais, tai yra jie praranda retumo savybę. Tuo tarpu palūkanų norma, Keinso nuomone, lieka žymiai pastovesnė gana ilgą laikotarpį. Todėl visuomenės ekonominiam vystymuisi esąs būdingas atotrūkis tarp palūkanų normos bei ribinio kapitalo efektyvumo lygių augimas, įmonininkų *paskatos investuoti* mažėjimas, kartu ir sunkumų, trukdančių užtikrinti aukštą efektyvios paklausos lygį, didėjimas.

Bendra išvada, išplaukianti iš Keinso teorijos, yra tokia: norint užtikrinti normalią kapitalistinę reprodukciją, reikia suderinti maksimalų polinkį vartoti, maksimalią paskatą investuoti ir minimalią palūkanų normą. Šios užduoties kapitalistinio ūkio konkurencinis mechanizmas nepajėgia įvykdyti savo jėgomis; nė vieno nagrinėtų veiksmų savaiminis judėjimas neužtikrina efektyvios paklausos, todėl ir nesudaro sąlygų pilnai panaudoti gamybinius išteklius atitinkamai ekonominei lygsvarai palaikyti.

Keinso pasirinktų metodologinių pozicijų klaidingumas, nagrinėjant kapitalistinės reprodukcijos ir ciklo problemas, ryškiai iškyla į paviršių dėl jo lėkštaus subjektyvizmo, užtušuojančio bet kurį ekonominių procesų mokslinės analizės prasmingumą. Kad galėtų nurodyti išeitį, kaip bent ribotai padidinti kapitalizmo efektyvumą, Keinso turėjo pripažinti jo socialinių-ekonominių ydų vidinį pobūdį; bet tai apsunkino viešpataujančio gamybos būdo apologiją. Susipainiojęs prieštaringose pozicijose, Keinso linkęs ginti ekonominį indeterminizmą ir kartu neigti objektivių ekonominių dėsnių pobūdį. Pavyzdžiui, būdingas toks jo pareiškimas: „Vertindami investicijų perspektyvas, mes turime... atsižvelgti į nervus, polinkį į isteriją ir netgi skrandžio nevirškinimą bei reakciją į oro pasikeitimus tų, nuo kurių savaimingos veiklos jie (investavimai.— A.B.) pagrindinai priklauso“ (p. 154).

Atmetęs Sėjaus lygsvaros principą, Keinso visuomeninio kapitalo reprodukcijos klausimuose atsisakė taip pat ir ankstyvesnio buržuazinių ekonomistų mikroekonominio požiūrio. Ribinio naudingumo teorijos atstovų, arba maržinalistų, naudojamas robinzonadų metodas buvo pagrįstas izoliuoto nuo visuomenės homo economicus veiklos motyvų tyrimu. „Bendrojoje... teorijoje“ jau vyrauja makroekonominė, t. y. agregatyvinė, kapitalistinės reprodukcijos proceso kategorijų analizė. Pavyzdžiui, vietoje naudotų darbo užmokesčio, pelno, rentos, paskolinių palūkanų kategorijų paprastai nagrinėjamos visuminės pajamos, vietoje santaupų ir kaupimo fondų — santaupos aplamai ir pan. Įvedamos visuminių pasiūlos ir paklausos, visuminių vartojimo išlaidų sąvokos. Ši būdinga buržuazinės politinės ekonomijos specialiosios metodologijos pozicijų evoliucija paaiškinama pasikeitusiomis ekonominėmis sąlygomis: būtinumu pateisinti valstybinio — monopolistinio kapitalizmo vystymąsi ir buržuazinės valstybės ūkio reguliavimo politiką.

Visuminės paklausos dalijimą į išlaidas vartojimui ir investicijoms vulgarieji buržuaziniai ekonomistai įvertino kaip „minties revoliuciją“. Iš tikrųjų tai buvo tik nevykęs priešpastatymas marksistiniam visuminio visuomeninio produkto skaidymui vertiniu ir natūriniu požiūriu. Keinso naudojamas grupavimas ydingas, nes pagrįstas cirkuliacijos sferos kriterijais. Jis trukdo tirti dėsniskus ryšius tarp gamybos ir vartojimo, tarp pirmojo ir antrojo visuomeninės gamybos padalinių, užmaskuoja prided

damosios vertės gaminimo ir vertinių bei natūrinių visuomeninio produkto sudėtinių dalių pasidengimo procesus. Jis apsunkena realizacijos sąlygų, proporcijų ir formų kiekybinę bei kokybinę analizę, žodžiu, iškreiptai per-teikia reprodukciją.

Visuminę paklausą Keinsas nagrinėja kaip *mechanišką* įvairių rū-šių išlaidų sumą. Todėl jis praktiškai neigia būtina struktūrinį proporcin-gumą tarp pasiūlos ir paklausos, neretai ignoruoja kapitalistinės konku-rencijos ir gamybos anarchijos sąlygomis neišsvengiamai susidarantių disproporcijų įtaką normaliai reprodukcijos eigai. Tai akivaizdžiai liudija jau vien Keinsio idėja apie tariamai galimą asmeninio vartojimo kompen-savimą investicijomis ir net negamybiniu vartojimu (žr. tekstą žemiau).

Priešpastatydamas darbo vertės teorijai maržinalistinę, Keinsas pro-dukto vertės dydį aiškina išgalvotais „psichologiniais dėsniais“ ir subjek-tyviais kriterijais — kiekvienam daiktui tariamai būdingomis naudingumo bei retumo savybėmis. Perimdamas modifikuotą Ž. B. Sėjaus „trijų gamy-bos veiksmių“ formulę vertės kūrimui, darbo užmokesčiui, kaip ribiniam darbo produktui, paaiškinti, jis priešpastato pelną, kaip kapitalo produktą, lygų įmonininko darbo naudingumui, ir žemės rentą, kaip jos retumo vai-sių (pvz., p. 362). Tuo būdu, vertės kūrimo procesas paaiškinamas jį se-kančiu paskirstymo procesu. Siekdamas sustiprinti įspūdį, kad vertę kuria ne tik visuomeniškai būtinas darbas, Keinsas, viena vertus, aiškina paja-mas kaip individualaus vartojimo ir investicijų sumą, kita vertus,— prily-gina jas produkcijos vertingumui. „Pajamos, gaunamos visų visuomenės elementų, dalyvaujančių gamybinėje veikloje, visada turi dydį, kaip tik ly-gų produkcijos vertingumui“ (p. 20). „Pajamos=produkcijos vertingumui+vartojimui+investicijoms“ (p. 61). Taip į Keinsio teoriją prasiskver-bia būdinga daugeliui vulgariųjų kapitalistinės reprodukcijos teorijų „Smi-to dogma“, kuri kyla, pastoviojo kapitalo daliai iškrentant iš visuminio reprodukcijos proceso ir dalyvaujant tik individualinių kapitalų apytakoje bei apyvartoje.

Koks gi yra tikrasis ryšys tarp gamybos ir vartojimo? Jis yra dialek-tinio pobūdžio, todėl jo neįmanoma suvesti į mechaninę sąveiką. „... Vart-tojimo ribas išplečia paties reprodukcijos proceso įtampa; iš vienos pusės, ji padidina darbininkų ir kapitalistų vykdomą pajamų suvartojimą, iš ant-ros, ji yra tolygi gamybinio vartojimo įtampai“⁵. Savo rožtu visuminė moki paklausa, nustatydamą realizavimo ribas, per ją sąlygoja gamybi-nių pajėgumų apkrovimo ir darbo išteklių užimtumo lygį, gamybos apimtį.

Antai pradiniam pakilimo fazės laikotarpyje, vykstant masiniam pagrindinio kapitalo atnaujinimui, paklausa aplenkia pasiūlą, vartojimas skatina gamybos ir užimtumo augimą. Pasiekus fazei tą tašką, kai gamy-ba pralenkia vartojimą, augantis pastarojo atsilikimas nuo gamybos su-kelia perprodukcijos krizės sprogimą, kuris visų akims atskleidžia susi-kaupusius realizavimo sunkumus, sukelia staigų nedarbo padidėjimą. Prasidėjęs spartus vartojimo smukimas toliau gilina krizę, mažina ga-mybinių įrengimų apkrovimą ir didina nedarbą, kol galų gale jo nepral-enkia gamybos smukimas dėl visuotinio prekių kainų kritimo. Tuo metu ir prasideda lūžis krizės fazėje. Marksizmo klasikai, pripažindami, jog gamyba pralenkia vartojimą, kartu įrodė, kad gamyba „nepriklausoma“ nuo jo tik santykinai, iki tam tikro laipsnio, kad, galutinėje išdavoje, ga-mybinis vartojimas visada priklausomas nuo asmeninio⁷. Keinsas šį ta-riamą nepriklausomumą suabsoliutina, pakartodamas V. Lenino sukriti-kuotas buržuazinio ekonomisto M. Tugan-Baranovskio klaidas.⁸ Dėl to jo pažiūrose į realizacijos procesą priežastiniai ryšiai pasikeitė vietomis: gamyba tapo savitiksle, žmogus — priemone užtikrinti jos netrikdomai eigai.

Keinso pateikiamas „raktas paaiškinti skurdo tarp turto paradoksui“ ir kitiems vidiniams kapitalistinės reprodukcijos prieštaravimams — nepakankama moki paklausa — nėra absoliutus, natūralus dėsnis, kaip jis bando tvirtinti, remdamasis „detalaus patirties tyrimo pagrindu“ įgytomis žiniomis apie „žmogiškąją prigimtį“. Tai įtikinamai rodo socializmo vystymosi praktika, netrikdoma ciklinių perprodukcijos krizių.

Jau F. Engelsas, kritikuodamas vokiečių reakcinio smulkiosios buržuazijos ideologo E. Diuringo teoriją, kuri aiškino krizes „dirbtinai sukurtu nepakankamu vartojimu“, nurodė, kad masių vartojimo ribotumas tuo, kas yra būtinai reikalinga gyvybei ir giminei palaikyti, būdingas tik antagonistinėms visuomeninėms-ekonominėms formacijoms. Jis pažymėjo ir tai, kad nepakankamas masių vartojimas veda į krizes, tik esant kapitalistinei gamybos formai⁹. Liaudies vartojimo santykinis mažėjimas, besivystant kapitalizmui, paaiškinamas pagrindinės gyventojų masės, kurios vartojimas apribotas kintamąja visuomeninio kapitalo dalimi, padėties blogėjimu, jai priklausančios nacionalinių pajamų dalies mažėjimu, o ne psichologiniais veiksniais. Akademiko S. Strūmilino apskaičiavimais¹⁰, JAV darbininkų ir tarnautojų (90% savaveiksmių gyventojų skaičiaus) dalis šalies nacionalinėse pajamose per 30 metų mažėjo taip, kaip nurodyta 1 lentelėje. Lygiagrečiai augo jų išnaudojimo norma.

1 lentelė

	Rodikliai	1929 m.	1940 m.	1950 m.	1959 m.
		(mlrd. dol.)			
1	Darbininkų ir tarnautojų pajamos (atskaičius mokesčius, <i>v</i>)	40,3	35,8	99,4	165,0
2	Buržuazijos ir jos aparato pajamos (<i>m</i>)	47,5	45,8	142,5	233,5
3	Išnaudojimo norma (<i>v:m</i>) %	118,0	128,0	143,3	141,5
4	Darbininkų ir tarnautojų pajamų dalis nacionalinėse pajamose % (<i>v+m=100</i>)	46	44	41	41

Net atviras keinsizmo šalininkas amerikietis Š. M. Fainas pripažįsta, kad maždaug 2/3 JAV gyventojų „polinkis vartoti“, jo apskaičiavimais, šiuo metu artimas vienetai¹¹. Kitaip tariant, minėta amerikiečių dalis suvartoja beveik visas savo pajamas.

Teigdamas apie visuminės paklausos nepakankamumą, Keinsas neatsižvelgia į tai, kad jos išeities taškas buržuazinėje visuomenėje yra gamybos priemonių savininkų paklausa — ar tai būtų paklausa samdomai darbo jėgai, ar gamybos priemonėms, ar jų pačių asmeninio vartojimo reikmenims ir prabangos dalykams. Darbininkų klasės ir kitų gyventojų sluoksnių paklausa visuomet yra išvestinė ir pasiekia tik tokį mastą, kurį nustato jų darbdaviai, priklausomai nuo susiklosčiusio darbo jėgos kainos dydžio, klasių kovos aštrumo šalies viduje bei kitų veiksnių, lemiančių ūkinės konjunktūros stovį atitinkamu momentu. Tik todėl, kad priklauso nuo valdančiųjų klasių, kad pajungta ribotam kapitalistinio gamybos būdo tikslui — kuo didesnio pelno gavimui, moki paklausa yra chroniškai nepakankama visiškam gamybinių jėgų panaudojimui užtikrinti. Kapitalistinėse šalyse žemą investavimų lygį sąlygoja ne psichologinės įmonininkų paskatos investuoti mažėjimas, o chroniškas nepilnas gamybinių įrengimų apkrovimas, kurio galutinės priežastys yra ribotas liaudies vartojimas.

Nepilną gamybinių įrengimų apkrovimą didžiosios, 1929—1933 metų pasaulinės krizės (kurios poveikyje pasirodė Keinso teorija) laikotarpiu vaizdžiai iliustruoja 2 lentelė¹².

Gamybos sumažėjimas 1929—1933 metais
(nuo aukščiausio prieškrizinio lygio iki žemiausio krizės taško, %)

Gamybos šakos	JAV	Anglija	Vokietija
Anglies gavyba	41	20	36
Ketaus išlydymas	79	53	70
Plieno „	76	46	65
Medvilnės suvartojimas	31	28	21

Būdinga, kad bendrosios kapitalizmo krizės laikotarpiu gamybiniai įrengimai nepilnai panaudojami chroniškai, tai yra ne tik krizės ir depresijos, bet ir pagyvėjimo bei pakilimo fazėse. Pavyzdžiui, prieškriziniais 1920 metais JAV apdirbamosios pramonės gamybiniai pajėgumai buvo išnaudojami 66%, 1923 m.—72%, 1929 m.—73%, 1937 m.—63%¹³. Iš ilgalaikio sustingimo JAV ekonomiką išgelbėjo tik ūkinės konjunkūros pagyvėjimas, susijęs su naujo pasaulinio karo įvykių vystymusi. Vos pradėjus ryškėti galimai karo baigmei, 1944 metais, pastovus nepilnas gamybinių pajėgumų panaudojimas vėl ėmė sparčiai augti.

Dėl pastovaus nepilno gamybinių pajėgumų panaudojimo bei krizių labai išplito šių reiškinių neatskiriamas palydovas — chroniškas masinis nedarbas. Amerikiečių buržuazinio ekonomisto S. Belo, kurį vargu ar galima įtarti noru padidinti kapitalizmo negerovių vaizdą, duomenimis, 1921—1929 metų laikotarpiu vidutiniškai kas šeštasis iš dirbusiųjų JAV pramonėje, geležinkelių transporte ir statyboje buvo visiškai bedarbis, o 1930—1937 metais — kas trečias¹⁴. Plačiai chroniškas nedarbas siautėjo ir kitose stambiausiose kapitalistinėse šalyse. Tuo dešimtmečiu, kai pasirodė „Bendroji... teorija“, jos gimtinėje kas šeštas darbininkas pastoviai neturėdavo darbo¹⁵. Vokietijoje krizės apogėjaus — 1932 metais vien darbininkų — profsąjungos narių tarpe visiškų bedarbių ir dirbančiųjų buvo beveik lygios armijos¹⁶.

Mokios paklausos dydį bei struktūrą taip pat sąlygoja pridedamosios vertės pasiskirstymas tarp skirtingų buržuazijos sluoksnių (gamybinės ir negamybinės sferos, pirmojo ir antrojo visuomeninės gamybos padalinių), cikliniai kainų svyravimai ir daugelis kitų veiksnių, į kurių įtaką Keinsas neatsižvelgia. Be to, bendrosios kapitalizmo krizės sąlygomis imperialistinių valstybių visuminę paklausą dirbtinai mažina (tuo aštrindama gamybinių išteklių efektyvaus panaudojimo problemą) ekonomiškai atsilikusių šalių apiplėšimo bei pavergimo, jų industrinio vystymosi stabdymo ir feodalizmo liekanų puoselėjimo politika.

Keinsas taip pat klaidingai aiškina palūkanų normas ir ribinio kapitalo efektyvumo lygių dinamikos ryšį, nuo kurio, Keinsio nuomone, pagrindinai priklauso normali kapitalistinės reprodukcijos jėga. Ribinio kapitalo efektyvumo kitimo kryptis bei dydis turėtų būti ne paskolinių palūkanų ir paskatos investuoti funkcija, o, priešingai, vienas argumentų jų dinamikai analizuoti. Paskolinių palūkanų normos reikšmė kiekvienu skirtingu momentu priklauso nuo santykio tarp skolinamojo kapitalo pasiūlos ir paklausos tuo momentu, o skolinamojo kapitalo paklausa — nuo pelno normos ir investavimų masto, tuo pačiu — ir nuo pelno santykio su pastoviuoju kapitalu. Analogiškai paskolinių palūkanų normos mažėjimo tendencija gali būti paaiškinama pelno normos mažėjimo tendencija, kreivame maržinalistų veidrodyje įgavusia ribinio kapitalo efektyvumo mažėjimo tendencijos formą. Kapitalistiniame ūkyje pasireišianti

palūkanų normos mažėjimo tendencija paneigia visus keinsistų prasimanymus, kad šios normos nuosaikus mažinimas būtų efektyvus vaistas nuo jo senatviškų chroniškų ligų — gamybinių įrengimų nepilno panaudojimo ir nedarbo, nuo dažnėjančių krizių.

Paskolinių palūkanų dalis visuminiame pelne ne didėja, kaip turėtų būti, sekant Keinsu, o mažėja, vystantis kapitalizmui. Todėl jų norma mažėja spartesniais tempais, negu vidutinio pelno norma. Tai paaiškina ma kredito sistemos vystymusi ir skolinamojo kapitalo spartesniu augimu, lyginant su pramoninio kapitalo augimu (kapitalizmo parazitinio pobūdžio stiprėjimo požymis, pasireiškiantis rantių skaičiaus augimu net iki valstybių — rentininkių susidarymo).

Keinsas reprodukcijos teoriją glaudžiai sieja su kapitalistinės reprodukcijos ciklinio pobūdžio aiškinimu. Sekant juo, „pramoninio ciklo svarbiausi bruožai ir ypač atskirų fazių nuoseklumo ir trukmės reguliarumas... susiję su ribinio kapitalo efektyvumo svyravimų mechanizmu“ (p. 303). Kadangi aukštas ribinis kapitalo efektyvumo lygis ekonominio pakilimo laikotarpiu sukelia smarkų investavimų augimą, esą „būdingumo bruožu yra perteklinės investijos... perteklinių investicijų pašalinimas yra vienintelė galima priemonė išvengti sekančios krizės...“ (p. 310). Priešingu atveju, dėl pelningo panaudojimo ieškančių laisvų kapitalų smarkaus veržimosi į ūkinės veiklos gamybinę sferą, galys smukti ribinis kapitalo efektyvumas, ir šalies ekonomiką nusiaubs perprodukcijos krizė.

Ciklinių ekonomikos svyravimų keinsistinė analizė taip pat sodriai prisotinta subjektyvaus psychologizmo elementais. Tiek ribinio kapitalo efektyvumo dinamikos ypatumus, tiek kapitalistinės reprodukcijos ciklinį pobūdį galiausiai Keinsas aiškina kapitalistų masine psichologija, jų optimistinių bei pesimistinių nuotaikų kaita dėl žmogaus charakteriui būdingo nepastovumo ir polinkio pervertinti ar nepakankamai įvertinti objektų konjunktūros stovį, pelno gavimo perspektyvas. Ekonominė krizė pirmiausia esanti „pasitikėjimo krizė“. „Sąlyginis įvertinimas, kurį lemia didelio nenusimanančių individų skaičiaus masinė psichologija, pajungtas staigiems kitimams netikėtų visuomeninės nuomonės svyravimų įtakoje... Neramiais laikais... rinka pajungta optimistinių ir pesimistinių nuotaikų kaitos įtakai, kuri... tam tikra prasme dėsninga...“ (p. 146). Galimybė, kad realiam gyvenime pati kapitalisto nuotaikų kaita priklauso nuo ūkinės konjunktūros kitimo, Keinsas kategoriškai iškelia už teorijos ribų.

Šie Keinsio teiginiai rodo, kad jis ignoruoja ekonominės krizės — prievartinio lygsvaros tarp pasiūlos ir paklausos regulatoriaus — paskirtį kapitalistinės reprodukcijos procese. Siekdamas įteigti mintį, kad ekonominių krizių galima išvengti, nepanaikinus esamų socialinių-ekonominių santykių, Keinsas stengiasi užtušuoti tą faktą, jog krizės neišvengiamai būtinos kapitalistinei išplėstinei reprodukcijai. Krizės atskleidžia ir išsprogina disproporcijas, reprodukcijos eigoje pastoviai susidarantias dėl vidinių kapitalizmo prieštaravimų — tarp visuomeninio gamybos pobūdžio ir privataus jos rezultatų pasisavinimo, tarp gamybos ir vartojimo, tarp kapitalistinės gamybos tikslo ir priemonių jam pasiekti ir daugelio kitų. Iš anksto užsibrėžti apologiniai tikslai neleidžia Keinsui išsivaduoti iš vulgarių tyrimo metodų ir pereiti nuo nesamų „psichologinių“ dėsnių konstravimo prie vidinių ciklo ypatumų studijos, neleidžia matyti, kad perprodukcija ekonominių krizių metu yra tik santykinė, kad krizių galutinė priežastis yra ne ribinio kapitalo efektyvumo cikliniai svyravimai, o kapitalistų godumas, kuriam proporcingas liaudies masių vartojimo ribotumas¹⁷. Pelno normos (vadinasi, ir ribinio kapitalo efektyvumo) svyravimai yra ekonominio ciklo pasekmė, o ne priežastis; iš to, kad pelno ir

palūkanų normos pasiekė kulminacijos tašką, galima spręsti, jog ūkio vystymasis peržengė pakilimo fazę ir šalyje tuojau spontaniškai prasi-
verš krizė. Atvirksčiai, pelno normos kritimo stabilizavimasis rodo, kad
prasidėjo antrasis krizės etapas ir kad susidaro prielaidos ciklui pereiti
į depresijos fazę. Keinso pasiūlymas išvengti krizės, aplenkiant pakilimo
fazę, dirbtinis investavimo stabdymas teatvestų arba prie silpnesnių, bet
pirmalaikių, krizės reiškinių pasirodymo, arba, geriausiu atveju, kuriam
laikui ją atitolintų. Tačiau tuomet krizinis sprogymas prasiveržtų nepa-
lyginamai stipriau.

Veiksmingiausias ideologinis ginklas Keinso klasinės apologetikos
arsenale — bendro pobūdžio nurodymų sistema, kurios pritaikymas taria-
mai įgalintų sukurti kompleksą sąlygų, likviduojančių kapitalizmo socia-
linių negerovių atsiradimo galimybes. Nors Keinso reklamuojami receptai
paprastai išplaukia iš jo teorijos, atidesnė analizė rodo, kad jis, siekdamas
įteisinti kai kurias ryškiai klasinio pobūdžio priemones, neretai nu-
krypsta netgi į iš vidaus prieštaringų tų pačių teorinio modelio mazgų
aiškinimą ir kartu pajungia teoriją šioms priemonėms įteisinti. Pavyzdžiui,
Keinsas pripažįsta, kad efektyviai paklausai užtikrinti būtina padidinti
gyventojų realiąsias pajamas. „Vartojimas,— rašo jis,— . . . didesniu laips-
niu yra *realiųjų* pajamų. . . negu piniginių pajamų funkcija. . .“ (p. 85).
Tačiau tam, kad padidėtų gyventojų polinkis vartoti (išlaidų vartojimui
santykis su pajamomis), viena vertus, siūloma sumažinti darbo žmonių
realiąsias pajamas permanentinės nuosaikios infliacijos pagalba; kita ver-
tus, įteisinamas buržuazijos prabangos ir parazitinio vartojimo augimas,
nors ir pripažįstama, kad jų polinkis vartoti yra mažesnis, negu liaudies
masių.

Kontroliuojamos banknotų emisijos politika, Keinso nuomone, taip
pat žymiu mastu skatintų didinti investavimus — sudarytų valstybei są-
lygą didinti subsidijas privačiai ūkinei iniciatyvai kelti, vestų prie palū-
kanų normos mažėjimo¹⁸, kartu ir prie plačios kreditų pasiūlos, užtikrintų
materialinį pagrindą valstybinėms investicijoms plėsti (buržuazinėje eko-
nominėje literatūroje vadinamasis *Keinso efektas*). Neribotas perspekty-
vas valstybinio kapitalo įdėjimams, tvirtina Keinsas, atskleidžia *negamy-
binę sferą*, kurioje galima parinkti investavimo objektus, nekeliančius
grėsmės įdėjimams pasidaryti pertekliniais ar mažėti privačių kapitalų
ribiniam efektyvumui. Tai svarbu, nes, Keinso žodžiais tariant, „dvi pira-
midės ir dvi aukos už mirusiojo atilsį dvigubai geriau, kaip viena,— bet
ne taip reikalas klostosi su dviem geležinkeliais nuo Londono iki Jorko“
(p. 126). Maltusistinės žmonių neapykantos apimtas, Keinsas svarbia
priemone visuomeninei pažangai, normaliai reprodukcijos eigai užtikrinti
nurodo netgi naikinančius karus, dešimtmečiais pristabdančius tautų vys-
tymąsi. „Piramidžių statyba, žemės drebėjimai, netgi karai,— sakė jis,—
gali padėti didinti turtą. . .“ (p. 124).

Vystydamas šias antihumaniškas idėjas, antrojo pasaulinio karo pra-
džioje Keinsas ciniškai teigė: „Viešpataujant kapitalistinei demokratijai,
matyt, tik karo sąlygomis politiškai galima organizuoti išlaidas mastu,
kuris leistų atlikti šį didįjį eksperimentą, įrodantį mano atveją (t. y. Kein-
so teorijos teisingumą.— A. B.)“¹⁹.

Pateikiamų receptų (permanentinės infliacijos; visuomeniškai nenau-
dingo; negamybinio vartojimo ir karinio klestėjimo programų; biudžetinio
deficito ir valstybės skolos didinimo ir kitų) įgyvendinimas negali patei-
sinti į juos dedamų vilčių. Jis nuskurdina mases ir, užuot likvidavęs eko-
nomines krizes, tegali apsunkinti reprodukcijos eigą ilgesniu laikotarpiu.
Keinsas tai supranta ir, savo antidemokratinės programos ašis gausiai
tepdamas socialine demagogija, teigia, kad šių priemonių trumpalaikis

taikymas (krizės ir depresijos fazėse) veda prie priešingų pasekmių bei užtikrina kapitalistinės ekonomikos judėjimą nedarbo ir perprodukcijos spazmų nežinančiu keliu. Nurodytos priemonės trumpu laikotarpiu kiek pagyvina ūkinę konjunktūrą, bet drauge jos veda į naujus socialinius-ekonominius prieštaravimus. Be to, išsivysčiusių kapitalistinių valstybių pokario praktikoje jos taikomos ne tiek cikliniams svyravimams išlyginti, kiek kitiems tikslams — perkelti žymią krizės nešamų monopolijoms nuostolių dalį platiesiems gyventojų sluoksniams.

Stengdamasis nuteikti dirbančiuosius taip, kad jie kiek galima palankiau sutiktų kiekvieną priemonę jų realiosioms pajamoms mažinti, šis dviveidis Janus tvirtina, jog visa tai — jų užimtumo padidrinimo ir vėlesnio realių pajamų augimo interesais. Be to, kiekvienas bruzdėjimas ar streikas prieš pragyvenimo lygio smukdymo politiką, esą, galys pažeisti jų gyvenimo šeiminių „spontaniško optimizmo delikačią lygsvarą“.

Keinso tipo buržuazinių apologetų socialinė demagogija nepajėgi sustabdyti liaudies masių sąmoningumo augimo. Tai rodo jų didėjantis organizuotumas, besiplečianti ekonominių ir politinių streikų kova. Jei prieškarinį dešimtmetį (1930—1939 metais) trylikoje didžiųjų ekonomiškai išsivysčiusių kapitalistinių šalių streikavo apie 11,5 mln. žmonių, tai 1951—1960 metais — jau apie 90 milijonų²⁰.

Buržuazinės reprodukcijos ir ciklo teorijos po antrojo pasaulinio karo

Toliau progresuojant bendrajai kapitalizmo krizei, didėjo buržuazijos susirūpinimas kapitalizmo vystymosi perspektyvomis ir susidomėjimas ekonominio ciklo bei krizių problemomis, gamybos augimo tempais, nedarbo ir nepilno gamybinių įrengimų panaudojimo klausimais. Tai iš dalies rodo pokario metais smarkiai išaugęs šiuos klausimus bandančių aiškinti koncepcijų skaičius. Daug dėmesio skiria kapitalistinės ekonomikos valstybinio reguliavimo propagavimui paplitusios neokeinsizmo, „naujos“ ir „naujausios“, „mišrios“ ekonomikos, stetitizmo (anglosaksų šalyse), dirizizmo, intervencionizmo, „suderintos“ ekonomikos, etatizmo (Prancūzijoje), planinio, bekrizio kapitalizmo ir kitos koncepcijos. Eidami Keinso ir jo bendraamžininkų pramintu taku, buržuaziniai ekonomistai valstybės kišimasi į ekonominį gyvenimą vaizduoja kaip atjauninantį gyvybės vandenį, kaip priemonę išvengti nepalaujamai augančių sunkumų, kaip jėgą, užtikrinančią bekrizinę, netgi planingą kapitalistinės reprodukcijos eigą, pilną sudaiktinto ir gyvojo darbo išteklių panaudojimą ir netgi sparčius bei pastovius augimo tempus, leidžiančius sėkmingai lenkinyti su socializmo šalimis.

Investicinė ciklo teorija. Jau pats pavadinimas rodo, kad šios teorijos būdingas bruožas — ciklo priežasčių aiškinimas investicijų dinamika. Po antrojo pasaulinio karo paplitusi investicinė ciklo teorija paprastai yra keinsistinių teiginių modifikacija, papildyta kai kuriais momentais iš A. Aftaliono, M. Tugan-Baranovskio, A. Špithofo (Spiethoff), J. Šumpeterio (J. A. Schumpeter), G. Kaselio (Cassel), D. H. Robertsono (Robertson), V. Mitčelo (W. C. Mitchell) ir kitų buržuazinių ekonomistų teorijų²¹. Jos išėities pozicijas gina ir vienas stambiausių jos atstovų Jungtinėse Amerikos Valstijose — Harvardo universiteto profesorius E. H. Hansenas savo knygoje „Ekonominiai ciklai ir nacionalinės pajamos“. Siame veikle, bene stambiausiame iš pastarųjų metų investicinių ciklo tyrimų, pateikiama argumentacijos grandinė, svarbiausios kategorijos ir kiti teoriniai savitumai yra būdingi daugumai investicinės teorijos atstovų.

Kapitalistinės ekonomikos ciklinį judėjimą Hansenas apibūdina kaip „...kylančius ir nusileidžiančius... pajamų, produkcijos ir užimtumo judėjimus...“ (p. 69). Taigi nenurodoma jokie skirtumo tarp krizės ir kitų ciklo fazių. Autorius nesupranta periodinės fazių kaitos dėsningumą, nes neteisingai aiškina cikliškumo priežastis. Šios priežastys, Hanseno nuomone, glūdinčios įvairių rūšių investicijų ciklinėje dinamikoje: investavimai į pagrindinį kapitalą sukelia „didžiuosius“, 6–13 metų trunkančius ciklus (jie buržuazinėje ekonominėje literatūroje vadinami Žuglaro ciklais), investavimai į prekinės-materialines vertybes — „mažuosius“, 2–9 metus trunkančius (vadinamuosius Kitčino ciklus) ir investavimai į statybą — „statybinius“, trunkančius 10–16 metų. Be to, nurodomos „amžiaus ciklinės bangos“ (vadinamieji N. D. Kondratjevo ciklai), kurias sudaro energingos ekspansijos ir chroniškų sunkumų periodai, užsitęsiantys apie ketvirtį amžiaus. Visos ciklų rūšys tarpusavyje susijusios. Pavyzdžiui, „didžiojo“ ciklo fazių ypatumai priklauso nuo jų padėties žymiai ilgesniame „statybiniame“ cikle (p. 94). Analogišku persipynimu ir kelių rūšių ciklų krizinių fazių interferencija Hansenas bando paaiškinti 1929–1933 metų pasaulinės krizės ypatumus.

Ekonominėje praktikoje Kondratjevo ir statybinių ciklų iš viso nepastebima; pagal trukmę arčiausiai tikrovės yra „didieji“ ciklai. „Mažuosius“ ciklus Hansenas apibūdina kaip „laikinas pertraukas“, vystantis didžiojo ciklo užsitęsiančiai pakilimo fazei (p. 92). Atskirais atvejais pakilimo fazėje tikrai pasitaiko pertrūkiai, padarantieji ciklinę krizę ne tokią aštrią ir vadinami tarpinėmis krizėmis arba dalinėmis, jei jie apima tik vieną ar kelias ekonomikos šakas. Jie kartais esą pastebimi ir kitose ciklo fazėse (depresijos, pagyvėjimo metu) — vadinamosios papildomos krizės. Tačiau panašūs pertrūkiai esą ne savarankiško ciklo priežastys, o pilnai priklausomi nuo įprastinio ciklo vystymosi eigos.

Investicijų ciklinius svyravimus Hansenas aiškina pastoviai pasikartojančia jų (tai yra investicijų) ribinio efektyvumo ir palūkanų normos kiekybinių santykių kaita sulėtintos reakcijos principu. Jų sąveika maždaug tokia. Dėl „augimo veiksmių“ — technikos pasiekimų ir gamybos technologijos vystymosi, naujų gamtinių išteklių atradimo ir gyventojų skaičiaus didėjimo — nenutrūkstamai kyla papildomi poreikiai kapitalui. Klesėjimo, arba ekspansijos (tai yra pakilimo) fazėje, esant aukštam ribiniam kapitalo efektyvumui, investavimo tempai žymiai pralenkia augimo veiksmių sąlygojamus poreikius naujiems kapitalams. Susidaro perteklinės investicijos, kurios, mažėjant kapitalo ribiniam našumui, sukelia investuojamo kapitalo ribinio efektyvumo mažėjimą. Smarkus konjunktūrinis pagyvėjimas tęsiasi tol, kol ribinis efektyvumo lygis nenukrenta žemiau palūkanų normos. Tada prasideda recesija (tai yra krizė). Bumas „miršta natūralia mirtimi“ (p. 197). Nutrūkus investavimams, recesija pereina į depresiją, kurios metu konjunktūra vėl pagyvėja. Dėl „augimo veiksmių“ sąlygojamo atsinaujinusio investicijų poreikio vėl ima augti jų ribinis efektyvumas, ir tuo metu, kai jis žymiai viršija palūkanų normos lygį, vėl prasideda bumai. Kaip ir Keinsio teorijoje, visam modeliui, jį apibendrinant, suteikiama psichologinė iškaba. „Sprendimai priimami įmonininkų protus valdančių tikėjimusi pagrindu. Bumai yra žymiu mastu socialinės psichologijos produktas“, — nurodo Hansenas (p. 207). Kita vertus, „užsitęsiantis investicinio aktyvumo atstatymo stabdymas gali būti iššauktas padidinto pesimizmo, pagimdyto pačios depresijos“ (p. 196).

Hanseno pateikiami gausūs statistiniai duomenys nepadedą jam įrodyti, kad kapitalistinės gamybos perėjimas nuo vienos ciklo fazės prie kitos glaudžiai susijęs su skirtingų rūšių investicijų reprodukcijos trukme ir kitomis jos sąlygomis. Net ir pagrindinės investuojamojo kapitalo

dalies reprodukcija, kaip materialus ekonominio ciklo pagrindas, tepadedą paaikinti tik jo trukmę. Norint atskleisti ciklinio reprodukcijos pobūdžio priežastis, reikia išskirti krizę iš kitų ciklo fazių, atkreipti dėmesį į ypatingą jos vaidmenį šiame procese. Tik po to galima nustatyti, kad reiškinų paviršiuje atskleistas priežastinis ryšys iš tikrųjų yra atvirkštinio pobūdžio, kad krizė yra ne perteklinių investicijų pasekmė. Sudarydama materialines prielaidas sekančiam ciklui, krizė priverčia masiškai atnaujinti jos eigoje fiziškai sunaikinto ir moraliai nuvertėjusio kapitalo mases²². Neteisus Hansenas ir todėl, kad investicijų „augimo veiksniais“ nurodo vien nepriklausomas nuo gamybos proceso, išorines jėgas, nepastebi, kad kapitalistinė gamyba vystydamosi pati sau sukuria realizavimo rinką. Įvesdamas į savo teoriją išorinius „augimo veiksnius“, jis užmaskuoja vidinius kapitalizmo reprodukcijos proceso prieštaravimus. „Augimo veiksnių“ išsisėmimu XX amžiuje Hansenas bando paaikinti bendrąją kapitalizmo krizę, jo „stagnaciją“.

Hanseno reprodukcijos teorijos „integralinei sintezei“ būdinga „sąveikaujančių svertų sistema“, buržuazinėje ekonominėje literatūroje dar vadinama ir *supermultiplikatoriumi*, superkumuliatyviiniu procesu. Pirmą kartą į buržuazinę ekonominę analizę šią sistemą įvedė amerikietis prof. P. A. Semjuelsonas (Samuelson, žr. jo straipsnį „Interactions between the Multiplier Analysis and the Principle of Acceleration“, „Review of Economic Statistics“, 1939, p. 75—78).

Be ribinio investicijų efektyvumo ir palūkanų normos sąveikos modelio, „sąveikaujančių svertų sistema“ apima taip pat multiplikatoriaus ir akseleratoriaus sulėtintos reakcijos mechanizmą. Superkumuliatyviinių procesų modeliai sudaro taip pat eilės buržuazinių ekonometrų, R. F. Harodo (Harrod), E. D. Domaro (Domar), Dž. Hikso (J. R. Hicks) bei kitų stambių buržuazinių ekonomistų naujausių reprodukcijos ir ciklo teorijų pagrindą. Jie labai tinka propaguoti valstybinėms išlaidoms kaip „kumuliatyviinių procesų starteriams“, tariamai galintiems pagyvinti kapitalistinės reprodukcijos eigą.

Multiplikatoriaus (padaugintojo) sąvoką į buržuazinę politinę ekonomiją įvedė R. F. Kanas²³ ir vėliau išvystė Dž. M. Keinsas. Skiriami užimtumo, pajamų arba investicijų multiplikatoriai. Kaip pasireiškia multiplikacinis procesas konkrečiai, pavyzdžiui, pajamų atžvilgiu? Betarpiškai su *autonominėmis* (tai yra pradinėmis) *investicijomis* susijęs pajamų padidėjimas skatina vartojimo reikmenis gaminančias šakas ir veda prie tolesnio, išvestinio pajamų augimo. Taip prasideda kumuliatyvinis procesas. Multiplikatorius yra koeficientas, apibūdinantis visuminį autonominių investicijų sukeltą pajamų (arba užimtumo, investicijų) padidėjimą. Pavyzdžiui, jei pirmaisiais metais pajamos (Y) lygios 30 mlrd. dolerių, o investicijos (I)—10 mlrd., tai antraisiais metais kiekvienas papildomas milijardas dolerių investicijų (ΔI) sąlygos pajamų padidėjimą 3 mlrd. dolerių. Kadangi keinsistinėje teorijoje investicijos (I) lygios pajamoms (Y), atėmus vartojimo išlaidas (c), multiplikatorius (k) išreiškiamas tokią formule

$$k = \frac{\Delta Y}{\Delta I} = \frac{\Delta Y}{\Delta Y - \Delta c} = \frac{1}{1 - \frac{\Delta c}{\Delta Y}}$$

kur $\frac{\Delta c}{\Delta Y}$ — ribinis polinkis vartoti.

Kuo didesnė nacionalinių pajamų padidėjimo dalis skiriama vartojimo išlaidoms, tuo didesnis multiplikatorius ir jo nusakomas išvestinis efektas užimtumui arba tolesnei pajamų dinamikai. Taigi, jei polinkis vartoti

būtų artimas vienetui, t. y. jei gyventojai suvartotų visą nacionalinių pajamų padidėjimą ir esami gamybiniai pajėgumai tebutų atnaujinami iš amortizacijos fondo, sekančiu laikotarpiu išnyktų nedarbas, žymiai išaugtų nacionalinės pajamos. Ši prieštaraujanti ekonominei praktikai išvada iš vidaus susprogdina multiplikatoriaus teoriją: užimtumas ir pajamos negali didėti paprastos reprodukcijos sąlygomis. Multiplikacinio proceso modelyje abstrahuojamasi nuo vidinių reprodukcijos eigos prieštaravimų, jame ignoruojami kai kurie kaupimo dėsniniai, ypač organinės ir techninės kapitalo sudėties augimas.

Multiplikatoriaus formulės atspindimas grįžtamasis vartojimo poveikis gamybos augimui galioja tik trumpalaikiams periodams. Gi ilgesniam reprodukcijos laikotarpiui ji neteisingai nustato ryšį tarp $\frac{c}{Y}$ ir $\frac{I}{Y}$ dinamikos — jis yra ne tiesioginis, o atvirkštinis. Tai rodo ir praktika. Pavyzdžiui, JAV 1948—1957 metų ciklo naujų statybų indeksas — 208,8; privačių kapitalinių įdėjimų — 167,6; nacionalinių pajamų — 162,9. Tuo tarpu asmeninio vartojimo dalis nacionalinėse pajamose per šį laikotarpį sumažėjo nuo 0,89 iki 0,74²⁴. Šie ypatumai kyla iš būtinų išplėstinės reprodukcijos sąlygų. Be to, multiplikatoriaus formulės gynėjai neatsižvelgia į kapitalų atsargų (prekių, žaliavų ir kitomis formomis) bei užsienio prekybos įtaką, monopolijų viešpatavimo, nepilno gamybinių pajėgumų panaudojimo ir chroniško nedarbo sąlygas, kurioms esant padidėjusi paklausa ne visuomet sukelia užimtumo bei pajamų augimą, naujas investicijas. Atsižvelgiant į minėtas aplinkybes, pasirodo, jog multiplikacijos efektas, ypač jo nenutrūkstamo ilgesnį laikotarpį veikimo galimybės, nepagrįstai padidinamas. Jei pastebimas vartojimo augimas, sukeltas multiplikaciniu procesu, jis visuomet žymiai atsilieka nuo gamybos augimo.

Akseleracijos (pagreitinimo) principą Hansenas apibūdina taip. „Investicijų sukeltas pajamų padidėjimas gali savo ruožtu sukelti tolesnį investicijų augimą. Pastarasis efektas žinomas išvestinės paklausos, arba akseleracijos, principo pavadinimu“ (p. 241). Buržuazinių ekonomistų nuomone, akseleracijos principas padeda paaiškinti kumuliatyvinius (krypingo, sustiprinto pobūdžio) procesus ekonomikoje, pavyzdžiui, spartų ekonomikos vystymąsi pakilimo fazėje. Buržuazinis ekonomistas G. Haberleris savo knygoje „Klestėjimas ir depresija. Ciklinių svyravimų teorinė analizė“²⁵ akseleraciją paaiškina tokiu pavyzdžiu. Metinė produkcijos, pavyzdžiui, batų, vertė lygi 100 vnt. Jai pagaminti būtinų gamybos priemonių vertė lygi 50 vnt., metinės amortizacijos norma — 10%, tai yra kasmet nusidėvi už 50 vnt. Sakykime, kad, padidėjus batų paklausai, jų gamyba turi išaugti iki 110 vnt. Taigi reikia papildomų gamybos priemonių už 50 vnt., o bendra gamybos priemonių batams gaminti gamyba turi išaugti nuo 50 iki 100 vnt. Vadinas, batų gamybai padidėjus dešimčia vienetų, reikia penkis kartus padidinti jiems pagaminti reikalingų gamybos priemonių gamybą. Šiuo atveju akseleracijos koeficientas lygus 5.

Kaip ir multiplikatorius, akseleratorius rodo buržuazinių ekonomistų pastangas kapitalistinės gamybos ir vartojimo ryšius apibūdinti kintančio masto (išplėstinės ar mažėjančios) reprodukcijos sąlygomis. Akseleracijos principu vulgaria, sustingusia schema išreiškiama mintis apie kapitalistinės vidaus rinkos vystymąsi daugiausia ne vartojimo reikmenų, o gamybos priemonių sąskaita ir apie spartesnį pirmojo visuomeninės gamybos padalinio vystymąsi, palyginus su antruoju. Jame atsispindi kai kurie paklausos ypatumai, priklausomi nuo pagrindinio kapitalo pirminio įvedimo į rikiuotę ir laipsniško nusidėvėjimo. Iš tikrųjų toks išvestinės paklausos reiškinys yra galimas (tik, žinoma, nepalyginamai mažesnio masto), jei pilnai panaudojami turimi gamybiniai pajėgumai, jei nevyksta techninė

pažanga ir nedidindamas įrengimų panaudojimo intensyvumas, jei nėra žymi užsienio firmų konkurencinė įtaka vienoje ar kitoje gamybos šakoje. Be to, išvestinė paklausa gali atsirasti tik trumpais reprodukcijos ciklo periodais, kol moki paklausa nesusiduria su tolesnio augimo kliūtimis, ir ne vien tiktai kaip pasiūlos-paklausos sąveikos tarp pirmojo bei antrojo visuomeninės gamybos padalinių rezultatas, bet taip pat abiejų padalinių viduje.

Laikantis Hanseno teorijos, išplėstinės reprodukcijos metu „sąveikaujančių svertų sistema“ veikia maždaug taip. Autonominės investicijos sąlygoja, priklausomai nuo multiplikatoriaus reikšmės, tam tikrą antrinį pajamų padidėjimą. Pastarasis gali savo ruožtu sukelti antrinį investicijų padidėjimą. Akseleratorius yra daugiklis, rodantis, kuriuo laipsniu pajamų padidėjimas sąlygoja išvestines investicijas.

Jei t eigoje pajamų (arba produkcijos) padidėjimas $Y(t)$ sukėlė antrinių investicijų padidėjimą $I(t)$, paprasčiausia akseleratoriaus išraiška tokia:

$$I(t) = v \cdot \frac{d}{dt} Y(t),$$

kur

v — investicijų akseleracijos koeficientas, d — diferencialas.

Antrinės investicijos, taikant multiplikacijos principą, gali sukelti naują, tretinį pajamų padidėjimą, šis — tretinį investicijų padidėjimą ir t. t., kol šis „superkumuliatyvinis“ procesas dėl savo „gęstančios kreivės“ pobūdžio praras praktinę prasmę.

Ekonomines krizes Hansenas ir kiti investicinės teorijos šalininkai, vadovaudamiesi priežasčių įvairovės metodu, eklektiškai aiškina kelių rūšių priežastimis, kurių kiekviena pajėgi savistoviai ar derinyje su kitomis nutraukti supermultiplikacinį procesą žymiai anksčiau, negu pilnai išsismia visos jo galimybės. Be jau minėto pralenkiančio investavimų tempo, lyginant su „augimo veiksniais“ sąlygojamais tempais, pakilimo fazės metu „sąveikaujančių svertų sistema“ išeina iš rikiuotės taip pat tuomet, kai dėl spartaus gamybos vystymosi pasiekiamos vadinamosios *pilno užimtumo ribos* (angl. — buffers, ceiling), kai panaudojamos visos esamos gamybinės jėgos ir tolesnis pajamų augimas, kitoms sąlygoms esant lygioms, palaipsniui išnyksta (p. 237).

Iš tikrųjų *ne* gamybinių jėgų „pilnas užimtumas“ stabdo tolesnį kapitalistinės gamybos vystymąsi, kai jis lydimas chroniško nedarbo ir nepilno gamybinių pajėgumų panaudojimo. Kapitalizmo gamybinėms jėgoms siaurus rėmus nustato ribotas šios formacijos judėjimo tikslas. Kuo didesnio pelno vaikymasis — pagrindinis kaltininkas, dėl kurio lygiagrečiai klesti ekonominė perprodukcija ir masių skurdas.

Svarbia investicijų ciklinių svyravimų priežastimi laikomas taip pat pajamų gavimo ir jų išleidimo nesutapimas laiko atžvilgiu, nagrinėjant pajamas dinaminio aspektu. Buržuazinėje ekonominėje literatūroje šio pobūdžio nesutapimui apibūdinti naudojama *laiko lago* sąvoka (angl. — time-lag, nuo „lag“ — atsilikimas, vėlavimasis). Santaupų augimo tempai, susidarius panašiam lagui, pralenkia investicijų augimo tarpus. Tuomet pajamų bei vartojimo augimas laikinai stabilizuojasi, ir išvestinės investicijos bei akseleracijos reiškiniai išnyksta. Kita vertus, ribiniam kapitalo efektyvumui priartėjus prie pelno normos, autonominių investicijų apimties mažėjimas nutraukias multiplikacijos procesą.

Autonominių investicijų mažėjimas, nurodo buržuaziniai teoretikai, galys sąlygoti pajamų sumažėjimą, ir tokiais atvejais superkumuliatyvinis procesas pasuka priešinga, neigiama linkme: „...kumuliatyvinė ekspansija pereina į kumuliatyvinę kontrakciją“²⁶. Tačiau vartojimas mažėja žymiai

lėčiau, negu pajamos, ir tai įgalina po kurio laiko reprodukcijos eigą vėl automatiškai stabilizuoti. Augimo veiksniams skatinant, superkumuliatyvinis procesas pasukęs vėl teigiama linkme, ir ciklas prasidedąs iš naujo.

Analogišką „dinaminį“ ciklo modelį, pagrįstą „sąveikaujančių svertų sistema“, pateikė ir Oksfordo universiteto profesorius Dž. R. Hiksas²⁷.

Taigi, išnagrinėjus „sąveikaujančių svertų sistemos“ atskiras dalis, pasirodo, kad pastarosios iškreiptai atspindi kapitalistinės reprodukcijos ypatumus ir nepadaro perversmo ekonominėje teorijoje reprodukcijos klausimais. Skaitytojui stengiamasi tik parodyti tariamai tolygiai, mechaniskai pulsuojantį ciklo modelį be gilių, *antagonistinių klasinių* prieštaravimų. Nuo tokio modelio jau nesunku pereiti prie įtaigos eiliniam skaitytojui, kad krizių, pastovaus gamybinių pajėgumų nepilno panaudojimo ir chroniško nedarbo esą galima išvengti esamos santvarkos sąlygomis, nes šių negerovių priežastys slypinčios *ne* kapitalistiniuose gamybiniuose santykiuose. Vadinasi, pakanka tik organizuoti priemonių kompleksą, būtiną užtikrinti planingą ir savalaikį valstybės kišimąsi į superkumuliatyvinio proceso eigą.

Investicinės teorijos šalininkų klasinės apologetikos tikslus apibendrinančiai demaskuoja žemiau pateikta citata iš nagrinėtojo Hanseno veikalų. Joje autorius atvirai pripažįsta, kad šios teorijos tikroji paskirtis — pavaizduoti ciklinį kapitalistinės gamybos pobūdį kaip ypatumą, neatskiriamą nuo išplėstinės reprodukcijos, nuo visuomeninės pažangos. „Šiuolaikinė analizė atskleidžia, kad, kol ekonomika lieka dinaminė, kol augimo ir pažangos reikalavimai sukelia dideles išlaidas investicijoms, tol veiks galingos jėgos, pagimdančios ciklinius svyravimus. Todėl negalima žiūrėti į ciklą kaip į pataloginį stovį. Jis būdingas šiuolaikinės dinaminės ekonomikos prigimčiai“ (p. 607).

Ekonominio augimo teorija. Antrojo ir ypač trečiojo bendrosios kapitalizmo krizės etapų metu socialistinės stovyklos šalims laimint vieną po kitos stambias pergales, taikiai lenktyniaujant su kapitalistiniu pasauliu, buržuaziniai ekonomistai pagrindinį dėmesį ėmė skirti priemonėms, kuriomis būtų galima pagyvinti ir pastoviai palaikyti aukštus kapitalistinės sistemos ekonominio augimo tempus. Todėl buržuazinės ekonominės teorijos srityje vietoj statinių reprodukcijos modelių ėmė vis daugiau vyrauti bandymai atvaizduoti kapitalistinį ūkį dinamikoje, tai yra išplėstinės reprodukcijos sąlygomis ir ilgesniu laikotarpiu. Taip atsirado glaudžiai susijusios ekonominės dinamikos ir augimo teorijos.

Ekonominio augimo bei dinamikos teorijos pastaruoju momentu nesudaro vientisos, galutinai susiformavusios pažiūrų sistemos. Jas jungia viena ir ta pati centrinė problema — kaip paspartinti šiuolaikinio kapitalizmo ekonominį vystymąsi. Ekonominio augimo bei dinamikos teorijų tarpe galima išskirti dvi pagrindines kryptis. Pirmoji koncentruoja dėmesį į reprodukcijos problemas ekonominio augimo aspektu — R. F. Harodas (R. F. Harrod), E. D. Domaras (E. D. Domar), P. A. Semjuelsonas (P. A. Samuelson), Dž. Djuzenberis (J. S. Duesenberry), F. Perū (F. Perroux) ir kt. Šių augimo teorijos šalininkų pateikiamas dinaminio (kintančio) ciklo modelio aiškinimas paprastai vadinamas ekonominės dinamikos teorija. Būdingas šiai kryptiai bruožas yra ilgalaikių kumuliatyvinių ekonominio augimo procesų aiškinimas, plačiai naudojant ekonometrinius modelius ir daugumoj keinsistinę terminologiją. Pirmosios krypties kairioji modifikacija yra keinsistės Dž. Robinson (J. Robinson) teorija. Antroji, vadinamoji institucinė, daugiausia nagrinėja socialinius augimo veiksnius ir istorines visuomenės vystymosi stadijas bei tendencijas — V. V. Rostovas (W. W. Rostow), V. A. Liujisas (W. A. Lewis) ir kt.²⁸ Straipsnyje ap-

siribojama pasirinktai analizės linkmei artimesnės pirmosios krypties atstovo R. F. Harodo argumentacijos bendra apžvalga.

R. F. Harodas, iš esmės pasilikdamas keinsizmo šalininkas, vis dėlto yra priverstas pripažinti, kad „Bendrosios... teorijos“ išvados ir jomis pagrįstos pokario buržuazinių vyriausybių programos buvusios nepakankamai veiksmingos ištaisyti gaivališkai kapitalizmo vystymosi eigai. Lygsvaros tarp produkcijos pasiūlos ir efektyvios paklausos sąlygų, Harodo nuomone, reikią ieškoti ekonominės dinamikos, tai yra kaupimo procese, ir ji gali būti pasiekta, tik užtikrinus tam tikrą pastovų ir pakankamai aukštą pajamų (arba investicijų) augimo tempą.

Harodas skiria kelių rūšių augimo tempus. Faktinis pajamų augimo tempas (G — iš angl. grows) tiesiai proporcingas sutaupomai pajamų daliai (s — savings), kuri sutapatinama su kaupiama jų dalimi, ir atvirkščiai proporcingas kapitalinių sąnaudų koeficientui (C — capital). Pastarąjį Harodas apibūdina kaip „visų rūšių gėrybių likučio apimties padidėjimą periodo pabaigai, lyginant su likučiu periodo pradžiai, padalintam iš produkcijos padidėjimo per tą patį laikotarpį“²⁹:

$$GC = s \dots \dots \dots (I).$$

G nėra pastovus ir ne visuomet užtikrina dinaminę lygsvarą. Išsiaiškinti sąlygas, kurioms esant galimas pastovus ekonominis vystymasis ir pilnas turimų gamybinių išteklių panaudojimas, Harodas papildomai naudoja garantinio (warranted, G_w) ir natūralaus (G_n) augimo tempų sąvokas. G_w — „visuotinis skverbimosi pirmyn tempas, kurį įgyvendinus įmonininkai liktų pasiryžę ir toliau judėti tokiu pat būdu“ (p. 122), tai yra palaikyti tą patį augimo tempą, nes jis užtikrina didžiausius pelnus, visų gamybinių pajėgumų panaudojimą. G_n — „produkcijos išleidimo linija, kurios kiekviename taške visų šakų gamintojai bus patenkinti pasiektu balansu tarp darbo ir laisvalaikio“ (p. 127), tai yra tempas, kuris užtikrina visų darbo išteklių užimtumą. Visos šios tempų rūšys paprastai nesutampa ekonominėje praktikoje.

Norint užtikrinti lygsvarą nenutrūkstamo kylančio judėjimo, tai yra išplėstinės reprodukcijos, sąlygomis, faktinis naujo kapitalo poreikis, kuris sutapatinamas su kapitalinių sąnaudų koeficientu C , Harodo modelyje turi būti lygus šio kapitalo poreikiui garantinio augimo tempo (C_r) sąlygomis:

$$GC = s = G_w C_r \dots \dots \dots (II).$$

Imant ilgesnį laikotarpį, C_r kintęs tik drauge su paskolinių palūkanų norma ir priešinga kryptimi, nes palūkanų mažėjimas skatinas, o didėjimas, atvirkščiai, stabdąs kreditų panaudojimą naujoms investicijoms.

Kokiu būdu Harodas, remdamasis savo schema, aiškina pastovius ekonominės lygsvaros pažeidimus? Kai $G > G_w$, susidaro pastoviojo kapitalo trūkumas, palyginus su paklausa jam, ir todėl $C < C_r$ (p. 125—126). Gausūs užsakymai skatina toliau didinti gamybą, ir todėl ekonominės sistemos faktinis augimo tempas, veikiant šioms inercinėms jėgoms, vis labiau nukrypsta nuo garantinio augimo tempo. Taip kyląs bumai, atvedantis prie krizės. Kai $G < G_w$, kumuliatyvinis procesas vyksta depresijos kryptimi.

Harodo pateikiamas ciklinių svyravimų aiškinimas toli gražu neatspindi tikrovės. Bendrosios kapitalizmo krizės sąlygomis kapitalistinei reprodukcijai būdingas pastovus gamybinių įrengimų nepilnas panaudojimas, tai yra pastovi santykinė jų perprodukcija per visą ciklą. Todėl bet kurios kalbos apie pastoviojo kapitalo trūkumą yra visai nepagrįstos, ir Harodo ciklo modelis, kuris rėmėsi nepagrįsta prielaida, suvra jau vien

dėl to. Pavyzdžiui, JAV apdirbamosios pramonės gamybiniai įrengimai 1953—1960 metais buvo panaudojami vidutiniškai 55,9% (1941 m. = 100%). Net 1953 metais, kai šių įrengimų panaudojimas pasiekė aukščiausią nagrinėjamam laikotarpiui lygį, jis tesudarė 61,9%³⁰. Neteisingai aiškinama taip pat pastoviojo kapitalo dinamika ciklo eigoje. Tik pradinio pakilimo fazės laikotarpiu pastoviojo kapitalo paklausos augimas pralenkia jo pasiūlos augimą; vėliau, dėl pavėluoto rinkos signalizavimo apie įvykusius poslinkius gamybos priemonių paklausoje, vis labiau didėja ne jų trūkumas, o perprodukcija, kuri didžiausią mastą pasiekia krizės išvakarėse. Neatkreipus reikiamo dėmesio į šį faktą, lieka nesuprastas ir krizės, kaip prievartinio perprodukcijos naikintojo, vaidmuo, ir ciklinių svyravimų esmė. Įdomu, kad Harodas sąmoningai nenori pastebėti savo argumentacijos nepagrįstumo. Jis visai neatsižvelgia į dar vieno savo lygties elemento — sankaujų dalies — kitimą ir net teigia, kad galima ją eliminuoti. „Bet kurie s pakitimai,— rašo jis,—... turi būti maži, lyginant su G reikšmės pakitimais“ (p. 119). Juk jau iš pirmosios lygties išplaukia, kad G_w gali būti viršytas ir dėl to, jog smarkiai padidėja šis atvirkštinis kapitalinių sąnaudų koeficientui (C) dydis, išreiškias kaupimą ne vien pinigine forma, bet ir natūrine, iš dalies — pagrindinio kapitalo elementų, forma.

Konkurencija vaikantis kuo didesnių pelnų, ciklinėje reprodukcijos eigoje pastoviai kintanti pelno norma diktuoja kapitalistinio kaupimo tempus. Faktinės jų reikšmės priklauso nuo avansuoto kapitalo dydžio, darbo jėgos išnaudojimo laipsnio, darbo gamybinio pajėgumo, kaupimui skiriamos pridedamosios vertės dalies dydžio, santykio tarp panaudojamojo bei suvartojamojo kapitalo³¹. Tačiau minėtų veiksnių atskleidžiamas gamybos augimo galimybes smarkiai mažina kapitalistinei reprodukcijai būdingi vidiniai prieštaravimai, nepaliojamas disproporcijų susidarymas. Pastarųjų įtaka nepatenka į Harodo akiratį, jis sutapatina faktinius augimo tempus su tempais, kurie galimi, esant duotoms kapitalinių sąnaudų koeficiento ir sankaujų dalies reikšmėms.

Kapitalinių sąnaudų koeficientą, kuris yra akseleratoriaus modifikacija, sudaro pastoviojo kapitalo padidėjimo ir jo sukkelto produkcijos augimo santykis. Todėl Harodas nepagrįstai bando jo dinamiką aiškinti palūkanų normos kitimu. Iš tikrųjų yra priešingai — nuo kaupimo masto per skolinamųjų kapitalų paklausą priklauso vidutinės paskolinių palūkanų normos faktinė reikšmė. Be to, keinsistinių pozicijų įtakoje santaupų ir kaupimo dalių ryšys nagrinėjamoje ekonominės dinamikos teorijoje įgauna tapatybės pobūdį. Vadinasi, Harodo augimo tempų formulė iš esmės sukonstruota paprastos tautologijos pagrindu. To neneigia nė pats jos autorius³².

„Bendroji... teorija“ pasirodė laikotarpiu, kai milžiniškos bedarbių armijos kapitalistiniame pasaulyje grasino sunaikinti jas pagimdžiusios santvarkos politinius pamatus. Tai suprasdamas, Keinsas savo teorijos antidemokratinį pobūdį maskavo populiariu pilno užimtumo užtikrinimo šūkiu. „Aišku, pasaulis daugiau nepakęs nedarbo, kuris, išskyrus trumpus ažiotažo periodus... neišvengiamai lydi šiuolaikinį kapitalistinį individualizmą“, — įrodinėjo jis buržuazijai, stengdamasis atkreipti jos dėmesį į šią aštrią problemą (p. 368). Pokario metais, palyginus su didžiosios krizės ir ją sekusios ypatingos rūšies depresijos laikotarpiu, nedarbas kapitalistiniame pasaulyje sumažėjo. Tokia padėtis susidarė dėl užsitęsusio karo sugriovimų atstatymo, dėl smarkaus užimtumo padidėjimo negamybinėje sferoje, ypač valstybės valdymo aparate, ir dėl kitų laikinai veikiančių veiksnių bendros įtakos. Pavyzdžiui, Harodo tėvynėje Anglijoje jo teorijos pasirodymo ir garsėjimo laikotarpiu — 1946—1957 metais — bedarbių

skaičius svyravo nuo 300 iki 500 tūkst. žmonių, tai yra net sunkiausiais darbo žmonėms metais neviršijo 3% bendro samdomųjų skaičiaus³³. Tuo tarpu prieškarinį dešimtmetį bedarbių skaičius šioje šalyje vidutiniškai per metus siekė net 16,8% visų darbininkų. Pakitus socialinėms-ekonominėms sąlygoms, jaučiama evoliucija ir buržuazinių ekonomistų pokario pažiūrose į nedarbą. „Siekimas užtikrinti pilną užimtumą per trumpą laikotarpį, visai neatsižvelgiant į tas sąlygas, kurios būtinos pastoviam vystymosi tempui užtikrinti, kalba apie trumparegiškumą“,— įrodinėja Harodas (p. 114). Pokario metais kapitalizmo apologetai ėmė teigti apie „standartinį nedarbą“, kaip normalų ir net pageidautiną reiškinį³⁴.

Buržuazijos ideologų pažiūrų į nedarbą evoliuciją Harodas stengiasi net teoriškai pagrįsti. Siekiant, kad gamybiniai įrengimai būtų pilnai panaudojami, pajamos turi augti spartesniais tempais, negu reikalinga, norint užtikrinti pilną gyventojų užimtumą. Todėl esą neišvengiama depresija (p. 129). Mat, vidutine G reikšmė negali viršyti G_n , nes G_n esamo gyventojų augimo ir techninių patobulinimų sąlygomis yra maksimalus galimas pajamų augimo tempas (p. 128). G_w viršijus G_n , pajamų augimas stabilizuojasi, ir dirbantieji praranda ekonominį suinteresuotumą siekti, kad būtų didinamas gamybinių įrengimų apkrovimas iki pilno jų panaudojimo. Depresijos galima išvengti tik tuomet, kai $G_w \leq G_n$. Lygsvara tarp G_w ir G_n „ekonominės dinamikos“ (tai yra išplėstinės reprodukcijos sąlygomis)—retas dalykas, o kai $G_w \leq G_n$, nedarbas galimas ir visiško gamybinių pajėgumų panaudojimo sąlygomis, nes visiškam užimtumui užtikrinti reikalingas žymiai didesnis augimo tempas. Vadinasi, Harodas „sveikos ekonomikos“ sukūrimo interesais linkęs įteisinti chronišką nedarbą kapitalizmo sąlygomis.

Bendrosios kapitalizmo krizės laikotarpiu, liudija imperializmo praktika, gamybiniai įrengimai pastoviai nepilnai panaudojami ne tik dėl nacionalinių pajamų augimo tempo stabilizacijos, bet ir dėl santykinio liaudies vartojimo prekių realizavimo galimybių (kuriomis galiausiai remiasi visas realizavimo procesas) ribotumo buržuazinėje visuomenėje.

Svarbi perteklinių gamybinių pajėgumų augimo po antrojo pasaulinio karo priežastis, greta rinkos poveikio, yra didėjantys techninės pažangos tempai. Paspartėjus moraliniam kapitalo nusidėvėjimui, padidintos amortizacijos normos, vis didesnė investicijų dalis skiriama ne naujų įmonių statybai, o senųjų modernizavimui, naujų įrengimų įsigijimui. Įrengimų dalis kapitaliniuose įdėjimuose į JAV apdirbamąją pramonę 1929 metais siekė 41%, 1960 m.—68%, o jų lyginamasis svoris apdirbamosios pramonės pagrindiniame kapitale 1929 metais sudarė 32%, 1960 m.—52%³⁵.

Idealiai, pastoviai besiplečiančios bekrizinės kapitalistinės reprodukcijos eigai užtikrinti, kaip nurodo Harodas, būtina tenkinti šias sąlygas: $G = G_w \leq G_n$. Šis uždavinys, jo nuomone, galimas įvykdyti, tik buržuazinei valstybei reguliuojant ekonominę politiką pagal receptus, išplaukiančius iš jo teorinio modelio. Konkrečiai, Harodas siūlo koordinuotą, tai yra vienalaikį ir suderintą su gaivališka ciklo eigą, ilgalaikį biudžeto balansavimą, „buferinių“ prekių atsargų sudarymą, paskolinių palūkanų normos reguliavimą, viešųjų darbų bei valstybinių išlaidų kitomis kryptimis mokiai paklausai padidinti organizavimą.

Pabandydysime trumpai išdėstyti projektus, kuriems Harodas skiria didesnę dėmesį.

Ilgalaikio biudžeto balansavimo idėja nenauja. Daug dėmesio dar prieškariniais metais jai skyrė Stokholmo mokyklos atstovai profesoriai G. Miurdalis (Myrdal), B. Olinas (Ohlin), E. Lindalis (Lindahl) ir kt., siekdami užtikrinti „dinaminės lygsvaros“ stovį. Jie siūlė biudžetą balan-

suoti ne metų, o ilgesnio laikotarpio eigoje, priklausomai nuo kapitalistinio ciklo eigos. Krizės metu esą galimas deficitinis balansavimas, o ekonomiškai palankesniais laikotarpiais padengiamas susidaręs deficitas ir sudaromi rezervai. Vadinamojo „superbalansavimo“ dalinis įgyvendinimas nei Švedijos, nei kitų kapitalistinių šalių ūkinėje praktikoje nepateisino jį dedamų vilčių.

Ilgalaikio biudžeto balansavimo pasiūlymų įtakoje, galimas dalykas, gimė Harodo idėja kovai su cikliniais gamybos svyravimais ir nepilnu gamybinių išteklių užimtumu panaudoti „buferines“ prekių atsargas. Dar 1946 metais „Taimse“ paskelbtame straipsnyje jis siūlė, siekiant užkirsti kelią kriziniams smukimams, įsteigti valstybinį Rezervinių prekių fondą. Vadovaudamasis oficialiai nustatytu piniginio vieneto keitimo kursu į standartinį prekių rinkos kursą, šis turėtų užtikrinti neribojamą pagrindinių šalyje išleidžiamų prekių supirkimą bei pardavimą. „To dėka kiekviena pramonės šaka galės biznio aktyvumo kritimo atveju vėl užimti savo dirbančiuosius Rezerviniam standartinių prekių fondui gaminti...“

Aprašyta sistema galėtų iš principo veikti automatiškai, sudarydama biudžetinį deficitą perteklinio kaupimo į Fondą periodais ir laisvą biudžetinį perteklių pastarojo sumažėjimo periodais“³⁶.

Idėja išvengti ekonominių krizių, perprodukcijos metu centralizuotai „susiurbiant“ perteklinius produktus ir vėliau ciklo eigoje juos tolygiai „išmetant“ į rinką, yra utopinė. Pirmiausia, jos įgyvendinimas nepakerta santykinės perprodukcijos ir ūkio disproporcijų kilimo priežasčių, kurių šaknys glūdi vidiniuose kapitalistinio gamybos būdo prieštaravimuose. Antra, ji vargu ar įgyvendinama praktiškai. Palyginus su kitomis ciklo fazėmis, krizės metu pagrindinių gamybinių pajėgumų apkrovimo koeficientas tesiekia 0,5—0,8. Todėl siūlomo fondo sudarymui ir veikimui reikėtų skirti tokią didelę reprodukcijos lėšų dalį, kad ji gultų sunkiai pakeliama našta net stambiausioms buržuazinėms valstybėms, šiuo metu disponuojančioms nuo 1/5 iki 2/5 visuminio visuomeninio šalies produkto. Be to, reprodukcijos išteklių panaudojimas panašaus rezervinio fondo funkcionavimui reikštų kaupimo fondų sumažinimą bei papildomai numuštų ir taip jau žemus kapitalistinių šalių ekonominio augimo tempus, kurių didinimu rūpinosi Harodas.

Paskolinių palūkanų normos reguliavimo klausimu Harodo pažiūrose atsispindi prieštaringos pažiūros buržuazinių ekonomistų, kurie abejoja, ar verta pakartotinai naudoti nepasiteisinusias priemones. Harodas gerai žino, kaip beprasmiška dėti viltis į šio ciklo „stabilizatoriaus“ taikymo žymesnį praktinį efektą. Jis nedviprasmiškai pripažįsta, jog „... praktiškai gali pagrįstai pasakyti, kad ekonomistai šiek tiek pavėlavo su savo atradimais“ (p. 158). Ir vis tik, nors su išlygomis, jis siūlo šią priemonę naudoti.

Paskolinių palūkanų normos mažinimas iki pat jos nynykimo esą tam tikru laipsniu sudarytų sąlygas augti kapitalinių sąnaudų koeficientui (C_r) ir mažėti santaupų daliai (s), sukurtų papildomus stimulus kapitaliniams įdėjimams. Šis procesas sudarytų prielaidas užkirsti kelią chroniškai depresijai, nes, jam vykstant, G_w sumažėtų iki G_n . Taigi, sukeisdamas vietomis priešastinius ryšius tarp palūkanų normos kitimų ir kapitalistinės reprodukcijos ciklinės eigos, Harodas kartoja Keino klaidą. Jis taip pat neatsižvelgia į realiaje ekonominiame gyvenime pasireiškiančią palūkanų normos mažėjimo tendenciją ir jos pasekmes.

Kuo galima paaiškinti šį tipišką buržuaziniams ekonomistams Harodo pažiūrų prieštaringumą? Tas prieštaringumas yra akivaizdi iliustracija, kad šiuolaikinėmis buržuazinės ideologijos krizės sąlygomis apo-

loginė buržuazinės politinės ekonomijos funkcija pajėgi atskirais atvejais visai eliminuoti pažintinę. Juk rekomenduodamas neveiksmingą priemonę, Harodas tikisi, „gal būt, socialistai galų gale atkreips dėmesį į beprocentinės visuomenės idėją ir atsisakys savo įkyraus totalitarizmo“ (p. 201), tai yra proletariato diktatūros ir kitų būtinų socialistinės revoliucijos pertvarkymų³⁷. Klasinės apologetikos tikslai, siekiant įrodyti kapitalistinio gamybos būdo natūralų tikslingumą ir gyvybingumą, verčia neretai atsisakyti net elementaraus mokslinio objektyvumo. Jis pakeičiamas socialine demagogija, privačiasavininkiškos iniciatyvos „laisvės orą“ propaguojančiu antikomunizmu.

* * *

Viena vertus, augimo ir ekonominės dinamikos teorijų atstovai siekia įteigti, kad kapitalistinė ūkio sistema turi potencialias galimybes sparties vystymosi tempams. Kita vertus, jie įrodinėja, kad socialistinės stovyklos šalių ekonomikos greitas augimas paaiškinamas ne socialistiniais gamybiniais santykiais, o žymiu atsilikimu nuo priešakinių kapitalistinių šalių pasiekto išsivystymo lygio. Šių teoretikų loginiai samprotavimai tokie. Jei šalyje yra mašinų gamykla ir bus pastatyta dar viena, tai padidėjimo tempas bus lygus 100%. Kai veikia 10 tokių gamyklų, tai, paleidus veikti net 5 papildomas gamyklas, padidėjimo tempas bus perpus mažesnis, nes pastarąjį tenka apskaičiuoti jau nuo žymiai aukštesnės bazės.

Prie panašių socialistinio ūkio tempų „gesinimo“ „teoretikų“ reikia priskirti amerikietį prof. V. V. Rostovą. Jis atstovauja institucinę (arba sociologinę) augimo teoriją, pagrindinį dėmesį koncentruojančią visuomenės vystymosi veiksniams nustatyti ir iširti.

Materialistiniam socialinių-ekonominių formacijų vystymosi supratimui Rostovas priešpastato mechaninę „ekonominio augimo stadijų“ schemą, iškreiptai atspindinčią kai kuriuos gamybinių jėgų vystymosi momentus, nepriklausomai nuo tos socialinės-ekonominės formos, kuria vyko šis vystymasis. Vėliau, remdamasis savo antiistoriška schema, jis įrodinėja, kad TSRS tebėra „judėjimo į brandumą“ stadijoje, kuriai būdingi spartūs vystymosi tempai. JAV jau pasiekusi apogėjų sekančioje, „aukšto liaudies vartojimo lygio“ stadijoje, kurioje ekonominio augimo tempai santykinai neaukšti, bet už tai visas gamybos padidėjimas naudojamas vartotojų interesais. Į šią stadiją įžengusios ir Vakarų Europos kapitalistinės šalys bei Japonija. Stambiajai mašininei gamybai išsiplėtus į visas liaudies ūkio šakas ir susidarius labai našiam industriniam-agrariniam kompleksui, TSRS ekonomikos struktūra darosi panaši į JAV, jos vystymosi tempai lėtėja; ji taip pat žengia į „aukšto liaudies vartojimo lygio“ stadiją, kurioje svarbiausiu ekonomikos sektoriumi tampa „ilgalaikio naudojimo vartojimo reikmenų ir patarnavimų“ gamyba³⁸.

Rostovo įrodinėjimais siekiama įkalbėti eilinių buržua, kad jis užmerkėtų akis prieš tikrovę ir nepastebėtų pasaulyje vykstančių revoliucinių pokyčių. Lėtesni išsivysčiusių kapitalistinių šalių augimo tempai sąlygojami specifinės visuomeninės gamybinių jėgų vystymosi tose šalyse formos, o ne pasiekto aukšto pragyvenimo lygio.

* * *

Pateikta analizė rodo, kad šiuolaikiniai reguliuojamojo kapitalizmo teoretikai kapitalistinės reprodukcijos ciklinio pobūdžio *teorinius* tyrimus iš esmės apriboja empirine išviršinių procesų bei jų pasekmių analize,

eliminuoja ir falsifikuoja klasinį problemų turinį. Todėl nei dirbtinai sudėtinga kategorijų sistema, nei metodologinės naujovės nepadėjo valstybinio-monopolistinio kapitalizmo ideologams rasti *taikomuojų* požiūriu efektyvių būdų svarbiausioms jų ginamo gamybos būdo socialinėms-ekonominėms negerovėms likviduoti.

Šiuolaikinės buržuazinės politinės ekonomijos metodologines pozicijas ir pažintinės funkcijos evoliuciją žymiu mastu apsprendžia bendrosios kapitalizmo krizės progresavimo specifika, riboti klasinės apologetikos tikslai. Šiuolaikinio kapitalizmo ideologai nei socialine demagogija, nei antikomunizmu nebeįstengia užmaskuoti nuo liaudies tikrųjų kapitalizmo negerovių priežasčių, praktišku savo receptų įgyvendinimu įrodyti jo gyvybingumą. Todėl jie nebegali užsitikrinti masių simpatijų bei pasitikėjimo ir praranda šalininkus net vidutiniuosiuose socialiniuose sluoksniuose. Visa tai rodo apologinės funkcijos krizės gilėjimą šiuolaikinėse reguliuojamojo kapitalizmo reprodukcijos ir ciklo teorijose.

Dar daugiau, vadinamoji „naujoji“ politinė ekonomija, atlikdama pažintinę funkciją ir netiesiogiai pripažindama kapitalistinio gamybos būdo funkcionavimo sutrikimų vidinį pobūdį, paaštrina apologinės funkcijos krizę. Didėjantys prieštaravimai tarp reguliuojamojo kapitalizmo ekonominių teorijų pažintinės ir apologinės funkcijų — vienas esmingiausių šiuolaikinės buržuazinės politinės ekonomijos evoliucijos bruožų nagrinėtoje problematikoje.

Kauno Politechnikos institutas
Politinės ekonomijos katedra

Įteikta
1964 m. lapkričio mėn.

КРИТИКА СОВРЕМЕННЫХ БУРЖУАЗНЫХ ТЕОРИЙ ВОСПРОИЗВОДСТВА И ЦИКЛА

А. БУРАЧАС

Резюме

В статье на основе критического анализа теорий воспроизводства и цикла кейнсианского направления рассматривается специфика эволюции основных функций современной буржуазной политической экономии. Основное внимание при анализе уделено теоретической основе буржуазных учений. Прикладная часть — конкретные рекомендации и программы, предназначенные для «исправления» циклического характера капиталистического воспроизводства — специально не исследуется.

Анализ теорий производится в статье последовательно, в историческом плане, с учетом особенностей развития общего кризиса капитализма. Основные методологические позиции кейнсианства критикуются с позиций диалектического и исторического материализма и марксистской политической экономии.

В первом разделе статьи критически рассматривается теория Дж. М. Кейнса, представляющая последнее слово буржуазной политической экономии по проблемам воспроизводства и цикла на первом этапе общего кризиса капитализма. Именно в ней наиболее ярко проявился поворот буржуазных экономистов от устаревших и непригодных в новых условиях идей свободного предпринимательства (экономического либерализма) к идеям регулируемого капитализма.

Кейнсианская модель капиталистического воспроизводства в своей основе представляет обновленный псевдопсихологическими категориями вариант теории недопотребления.

При рассмотрении проблемы реализации, деление Кейнсом совокупного платежного спроса на расходы для потребления и инвестирования буржуазная политэкономия объявила «революцией мысли». В действительности используемое кейнсианцами деление совокупного спроса означает, во-первых, неудачное противопоставление марксистскому расчленению совокупного общественного продукта в натуральном и стоимостном разрезах с целью вытеснить последнее. Во-вторых, оно страдает существенными пороками, ибо основывается на примате сферы циркуляции над сферой производства. В-третьих, рассматривая совокупный спрос как механическую сумму составных элементов, Кейнс не уделяет должного внимания вопросу технико-экономической пропорциональности в процессах воспроизводства. К чему ведет игнорирование необходимости поддержания структурных пропорций, например, между спросом и предложением, явно свидетельствует вульгарная идея о возможности компенсации личного потребления затратами на инвестирование и даже непродуманным потреблением. В-четвертых, характеризуя воспроизводство совокупного общественного продукта, Кейнс иногда впадает в ошибку «догмы Смита».

В статье подвергается критике неправильное утверждение Кейнса о решающей роли инвестиций при обеспечении эффективного спроса, полной занятости и использования производственных мощностей. Кроме того, в ней исследуются основные недостатки кейнсианской интерпретации связи между производством и потреблением, дается критика «основного психологического закона» и соотношения между динамикой норм процента и прибыли (предельной эффективности капитала).

Кейнс извращает сущность и функции циклических колебаний, кризисов. Изменение фаз цикла воспроизводства он необоснованно пытается объяснить механизмом колебаний предельной эффективности капитала, зависящим в известной степени от смены настроений предпринимателей.

Во втором разделе критически излагаются основные модификации кейнсианских взглядов по указанным вопросам буржуазными экономистами после второй мировой войны, во втором и третьем этапах общего кризиса капитализма — инвестиционная теория, теории экономической динамики и политической экономии роста.

Инвестиционная теория циклов исследуется на примере теории Э. Х. Хансена. В статье дается критическая оценка видов, причин и механизма циклических колебаний по Хансену, показывается, что на самом деле кризис является следствием не избыточных инвестиций, а противоречий капитализма. Подробно рассматривается апологетическая сущность «системы взаимодействующих рычагов», действие ее составных частей — мультипликатора, принципа акселерации — и раскрывается ошибочность основывающихся на них объяснения и оценки производных (вторичных) эффектов воспроизводства.

Тесно переплетающиеся теории политической экономии роста и экономической динамики пока не представляют цельной, окончательно оформившейся системы концепций. Автор статьи ограничивается критическим разбором наиболее последовательного некейнсианского направления, концентрирующего внимание на проблемах воспроизводства и цикла в аспекте экономического роста. Оно как исторически, так и логически наиболее близко избранному уклону исследования.

Сущность теорий указанного направления рассматривается конкретно в основном на примере расхваленной буржуазными экономистами теории Р. Ф. Харрода. В разделе анализируются используемые им понятия темпов роста (фактический, «естественный» и «гарантированный»), их взаимосвязь и их определяющие «динамические детерминанты», разоблачается необоснованность опирающегося на них объяснения циклических колебаний. Здесь же критически рассматриваются и основные мероприятия, предложенные Харродом для обеспечения бескризисного развития и постоянных высоких темпов роста капиталистической экономики: балансирование государственного бюджета в течение длительного периода, например, цикла, создание «буферных» запасов товаров, регулирование нормы процента.

* * *

Исследование показывает, что современные теоретики регулируемого капитализма ограничивают теоретические исследования цикла капиталистического воспроизводства в основном эмпирическим анализом поверхностных процессов и их последствий, элиминируют и фальсифицируют классовое содержание проблем. Поэтому ни искусственно сложная система категорий, ни методологические новинки не помогли идеологам государственно-монополистического капитализма найти эффективные в прикладном значении способы для ликвидации важнейших социально-экономических пороков защищаемого ими способа производства.

Сами методологические позиции и вообще эволюцию познавательной функции современной буржуазной политэкономии определяют специфика прогрессирования общего кризиса капитализма, ограниченные цели классовой апологетики. Апостолы современного капитализма не в состоянии ни социальной демагогией, ни антикоммунизмом замаскировать от народа действительные причины бедствий, носимых капитализмом, а также практическим осуществлением своих рецептов доказать его живучесть. Поэтому они не могут завоевать симпатий и доверия среди широких слоев населения и теряют своих сторонников даже в промежуточных социальных слоях буржуазного общества. Именно в этом таится основные причины углубления кризиса апологетической функции в современных теориях воспроизводства и цикла направления регулируемого капитализма.

Насколько «новая» политэкономия при исполнении познавательной функции косвенно признает внутренний характер функциональных расстройств капиталистического способа производства, она также углубляет кризис апологетической функции. Увеличивающиеся противоречия между познавательной и апологетической функциями экономических теорий регулируемого капитализма — также одна существенных черт эволюции современной буржуазной политэкономии в исследуемой проблематике.

I š n a š o s

¹ Э. Жамс, История экономической мысли XX века, М., 1959, стр. 235.

² Дж. М. Кейнс, Общая теория занятости, процента и денег, М., 1948, стр. 367. Toliau šio leidinio puslapis nurodomi tekste.

³ Financing American Prosperity, N. Y., 1945, p. 71. Cit. iš Л. Б. Альтер, Буржуазная политическая экономия США, М., 1961, стр. 541.

⁴ W. Z. Foster, Eisenhower and Keynesism, „Political Affairs“, April 1955 (vol. XXXIV, Nr. 4), p. 19; taip pat jo On the Fight Against Keynesism, ibid., August 1955 (Nr. 8), p. 30.

⁵ Ribinį kapitalo efektyvumą Keinsas supranta kaip laukiamo pelno iš papildomų investicijų santykį su pastoviąja kapitalo dalimi. Jei investicijų dinamika nusakoma absicininėmis reikšmėmis, o ribinio kapitalo efektyvumo — ordinatinėmis, tai grafiškai jo dinamiką apibūdina hiperbolinio pobūdžio kreivė. Keinsio minima ribinio kapitalo efektyvumo mažėjimo tendencija yra pelno normos mažėjimo tendencijos vulgarus interpretavimas.

⁶ K. Marksas, Kapitalas, t. III, Vilnius, 1959, p. 439.

⁷ V. Leninas, Raštai, t. 4, p. 44.

⁸ Žr. M. Tugan-Baranovskio „Politiškosios ekonomijos pagrindus“ (Kaunas, 1923): „... gamybos priemonių paklausai sudaro tokią pat prekyvietę, kaip ir paklausai vartojamų daiktų, dėliai ko vartojimo dalykų sumažėjimas negali sudaryti jokių naujų sunkenybių, realizuojant kapitalistinės gamybos produktus“ (p. 297—298; kalba netaisyta.— A. B.). Tugan-Baranovskij V. Leninas sukritikavo „Pastabose rinkų teorijos klausimu“ (Raštai, t. 4).

⁹ F. Engelsas, Anti-Diuringas, Vilnius, 1958, p. 246—247.

¹⁰ С. Т. Струмилин, Проблемы социализма и коммунизма в СССР, М., 1961, стр. 20—21. Į darbininkų ir tarnautojų skaičių neįtraukti asmenys, tarnaujantys šalies ginkluotose pajėgose, ir valdininkai, išlaikomi iš valstybės biudžeto. Savaveiksmiams gyventojams JAV valstybinė statistika priskiria darbingo amžiaus asmenis, galinčius ir norinčius dirbti.

¹¹ I. Rafelski, Z krytyki teorii keynesizmu, „Economista“, 1956, No. 3, S. 120.

¹² „Statistical Yearbook of League of Nations, 1938/1939“, Geneva, 1939, p. p. 141, 146—147. Paimta iš «Монополистический капитализм — империализм», Уч. пособие под ред. Э. Я. Брегеля, М., 1961, стр. 330.

¹³ M. G. Гутцайт, Хроническая безработица и недогрузка предприятий США, М., 1961, стр. 252.

¹⁴ S. Bell, Productivity, Wages and National Income, Wash., 1940, p. 21. Paimta iš M. G. Гутцайт, op. cit., стр. 110, 115.

¹⁵ 1930—1937 metais Anglijoje vidutiniškai per metus nedarbas visiškai apėmė 16,8% dirbančiųjų. Ю. Куцинский, История условий труда в Великобритании и Британской империи, М., 1948, стр. 143.

¹⁶ Visiškai bedarbiai 1932 metais sudarė 44,4% Vokietijos darbininkų — profsąjungos narių. M. G. Гутцайт, op. cit., стр. 115.

¹⁷ Žr. K. Marksas, Kapitalas, t. III, p. 440.

¹⁸ Kiekybinės pinigų teorijos įtakoje Keinsas teigia, kad palūkanų normos lygis priklauso nuo pinigų kiekio cirkuliacijoje.

¹⁹ „The New Republic“, N. Y., July 29, 1940. Cit. iš W. Z. Foster, On the Fight Against Keynesism, op. cit., p. 32.

²⁰ Капиталистический способ производства, ч. III, вып. II, изд. ВПШ и АОН при ЦК КПСС, М., 1962, стр. 293. Argumentuota keinsistinių praktinių programų analizė pateikiama straipsnyje „Kapitalistinės reprodukcijos valstybinio reguliavimo programų Jungtinėse Amerikos Valstijose kritika“.

²¹ Be to, nemažas indėlis kreditinių-monetariinių klausimų srityje priklauso K. Vikseliui (Wicksell), I. Fišeriui (Fischer), R. G. Houtri (Hawtrey), F. A. Hajekui (Hayek), o psichologinių — Dž. St. Miliui, Dž. Milsui, A. Maršalui, A. Pigū (A. C. Pigou), Dž. M. Klarkui ir kitiems. Plačiau žr. Э. Хансен, Экономические циклы и национальный доход, М., урач III dalies XIV—XX, XXIV skyrius. Toliau šio leidinio puslapiai nurodomi tekste.

²² Žr. K. Marksas, Kapitalas, t. II, Vilnius, 1958, p. 159.

²³ Žr. R. F. Kahn, The Relation of Home Investment to Unemployment „Economic Journal“, June, 1931.

²⁴ Apskaičiuota, naudojantis statistiniu rinkiniu «Экономика капиталистических стран после второй мировой войны», М., 1959, стр. 862, 929, 933 и 935.

²⁵ Г. Хаберлер, Процветание и депрессия. Теоретический анализ циклических колебаний, М., 1960, стр. 114—115.

²⁶ R. C. O. Matthews, The Business Cycle, The University of Chicago press, 1959, p. 17.

²⁷ Žr. J. R. Hicks, A Contribution to the Theory of the Trade Cycle, Oxford, 1950.

²⁸ Žr. Л. Б. Альтер, Буржуазная политическая экономия США, стр. 717; И. М. Осадчая, Критика современных буржуазных теорий экономического роста, изд. ИМО, 1963, стр. 10—11, 16—18. Tai, kad ekonominės dinamikos bei augimo teorijos šiuo metu dar nesudaro vientisos, nusistovėjusios pažiūrų sistemos, pažymi ir patys

buržuaziniai ekonomistai. Žr. R. C. O. Matthews, op. cit., p. 2; U. I. Bruton, Theories of Economic Growth, Glencoe, 1950, p. 239.

Kai kurie tarybiniai ekonomistai pateikia ekonominio augimo bei dinamikos teorijų vertinimą, nesutampantį su išdėstytu straipsnyje. Pavyzdžiui, L. Alijevskaja bando nuginčyti vyraujančią šių teorijų, kaip keinsizmo atmainos, traktavimą (žr. «Научные доклады Высшей Школы. Экономические науки», 1962, № 6, стр. 75–76). Tačiau jos argumentaciją negalima priimti kaip pakankamai pagrįstą. Tarp ortodoksų keinsistų, viena vertus, ir ekonominio augimo bei ekonominės dinamikos teoretikų, kita vertus, daugiau bendrų pažiūrų svarbiausiais metodologiniais klausimais, negu nesutarimų.

²⁹ P. Ф. Харрод, К теории экономической динамики. Новые выводы экономической теории и их применение в экономической политике, М., 1959, стр. 118. Čia autorius turi galvoje kapitalinių gėrybių (capital goods) apimtį pasikeitimą, kuris iš esmės tapatus naujai investuotam pastoviajam kapitalui. Toliau šio leidinio puslapiu nurodomi tekste.

³⁰ С. Л. Выгодский, Очерки теории современного капитализма, М., 1961, стр. 194.

³¹ Tai įrodė jau K. Marksas. Žr. Kapitalas, t. I, Vilnius, 1957, p. 534–543.

³² Žr. jo veikalo išnašą p. 120. Čia argumentaciją pateikiame kiek modifikuotą.

Sakykim, Y — pajamos, I — investicijos, S — santaupos. Keinsistinėje teorijoje $s = \frac{S}{Y}$ ir $I = S$. Tada

$$GC = s = \frac{I}{\Delta Y} \cdot \frac{\Delta Y}{Y} \cdot \text{Bet } C = \frac{I}{\Delta Y}, \text{ todėl } G = \frac{\Delta Y}{Y}.$$

³³ Apskaičiuota, naudojantis «Экономика капиталистических стран после второй мировой войны», стр. 898–899.

³⁴ Atskiri buržuaziniai ekonomistai nurodo nevienodas „standartinio nedarbo“ normas. Pavyzdžiui, anglų profesorius lordas V. Beveridžas — 3% dirbančiųjų (W. U. Beveridge, Full Employment in a Free Society, L., 1944, p. 154), amerikietis P. Duglas — 6% (H. Hazlitt, The Failure of the New Economics. An Analysis of the Keynesian Fallacies, Princeton — N. Jersey — Toronto — London — N. Y., 1959, pp. 405–406). SNO spec. ekspertų 1949 metų pranešime normaliu laikomas 2–5% nedarbas (Э. Хансен, op. cit., p. 669). JAV prezidento ekonominiai patarėjai — už nedarbą 4% ribose („Economic Report of the President... January 1962...“, Wash., 1962, p. 46).

³⁵ Г. Найденов, Вопросы воспроизводства и использования основного капитала обрабатывающей промышленности США, «МЭ и МО», № 12, 1962, стр. 107, 108. Įrengimų lyginamasis svoris pagrindiniame kapitale apskaičiuotas 1954 m. kainomis.

³⁶ Op. cit., p. 205. Išdėstytų planų Harodas neatsisakė ir vėlesniuose savo darbuose. Žr., pavyzdžiui, aukščiau nurodyto jo veikalo „Dėl ekonominės dinamikos“ 4 paskaitos B skyrių (p. 163 ff.).

³⁷ Socialistinio Internacionalo teoretikų pozicijos rodo, kad šios Harodo viltys nebuvo visai nevaisingos.

³⁸ W. W. Rostow, The Stages of Economic Growth. A Non-Communist Manifesto, Cambridge, 1960, p. 4 ff.; taip pat jo „The Process of Economic Growth“, Oxford University Press, 1960, pp. 319–326. Šios teorijos išsamesnė kritika pateikiama aukščiau nurodytoje I. Osadčajos monografijoje.